

JYVÄSKYLÄ STUDIES
IN THE ARTS

30

PEKKA LILJA

KAUNIS JA RUMA
NOITAYMPYRÄSSÄ

PENTTI HAANPÄÄN ESTETIIKKA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
1988

JYVÄSKYLÄ STUDIES IN THE ARTS

Editor: *Prof. Lauri Olavi Routila*

Department of Art Education
University of Jyväskylä

URN:ISBN:978-951-39-8404-5
ISBN 978-951-39-8404-5 (PDF)
ISSN 0075-4633

ISBN 951-679-897-7
ISSN 0075-4633

COPYRIGHT © by
University of Jyväskylä

Jyväskylä 1988, Kirjapaino Kari Ky (kannet)
Jyväskylän yliopisto, Monistuskeskus

Jakaja *Jyväskylän yliopiston kirjasto* *40100 Jyväskylä*
Distributor *Jyväskylä University Library* *SF-40100 Jyväskylä Finland*

JYVÄSKYLÄ STUDIES
IN THE ARTS
30

PEKKA LILJA

KAUNIS JA RUMA
NOITAYMPYRÄSSÄ

PENTTI HAANPÄÄN ESTETIIKKA

JYVÄSKYLÄN YLIOPISTO
1988

ABSTRACT

Lilja, Pekka

Kaunis ja ruma Noitaympyrässä. Pentti Haanpään estetiikkaa / Pekka Lilja.

Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto, 1988. - 61 s. - (Jyväskylä Studies in the Arts).

ISSN 0075-4633; 30

ISBN 951-679-897-7

Beauty and ugliness in Noitaympyrä. Pentti Haanpää's aesthetic.

This paper deals with the aesthetic modifications of the beautiful and the ugly as embodied in Pentti Haanpää's (1905-1955) novel *Noitaympyrä*, written as early as the 1930's, but published only posthumously because of its political sensitivity. Pentti Haanpää has often been considered merely a naturalistic social critic, yet even in his works aesthetic modifications appear as a significant element. Haanpää definitely has his own aesthetic.

The method applied in this paper is close textual analysis. Although the autobiographical origin of Haanpää's natural aesthetic values is evident, the biographical approach does not account for his aesthetic to a remarkable degree. The purpose given to beauty and ugliness in the novel is an aspect which merits closer attention. For Haanpää, these concepts are not an end in themselves, rather, they constitute an integral part of the work's total significance.

In the category of the beautiful, nature stands out. The author sees untouched nature as an embodiment of beauty and original values. The touch of evil, ie. man, will corrupt even nature. In general, man is depicted as ugly. An innocent human being may be beautiful, but his beauty is evanescent, which is something that does not apply to nature. The society portrayed in *Noitaympyrä* is ugly, exploiting both man and nature. Beautiful society remains as a utopia alive in fantasies only. Wood-cutter Pate Teikka, the main character, sees the society struggling under economic depression as so ugly that he has to escape.

Abstract beauty or ugliness are no less important than their concrete counterparts. Moral qualities may turn external beauty into inner ugliness, or vice versa. Even in Haanpää's aesthetic, the aesthetic and moral dimensions are interrelated.

novel, aesthetics, beautiful, ugly

LUKIJALLE

Esteettisten ilmiöiden tarkastelu sanataiteessa on monestakin syystä kirjallisuudentutkimuksen vaikeimpia alueita. Esteettiset käsitteet ovat häilyviä ja subjektiivisuudelle alttiita. Tämän sain kokea Pentti Haanpään estetiikkaa tarkastellessani. Aiheeltaan tutkimus oli ehkä vaikein tähän asti tekemistäni.

Apulaisprofessori Pekka Mattila teki monia hyödyllisiä tutkimukseen vaikuttaneita ehdotuksia, joista lausun hänelle parhaat kiitokseni. Professori Aarne Kinnusen Haanpään tekstin ytimiin menevät tutkimukset antoivat myös virikkeitä omalle työlleni.

Jyväskylän yliopiston julkaisutoimikuntaa kiitän siitä, että tutkimukseni on hyväksytty Jyväskylä Studies in the Arts -sarjaan. Sarjan toimittajalle, professori Lauri Olavi Routilalle lausun parhaat kiitokset mutkattomasta yhteistyöstä tutkimuksen julkaisuvaiheessa.

Jyväskylässä 15.4.1988

Pekka Lilja

SISÄLLYS

I	KAUNIS JA RUMA SANATAITEESSA	9
II	KAUNIS JA RUMA NOITAYMPYRÄSSÄ	19
	1. Luonto - valoisa ja lämmin, pimeä ja kylmä	19
	2. Ihminen - kaunis ja viaton, ruma ja turmeltunut	31
	3. Yhteiskunta - kaunis utopia, ruma sortaja	40
III	KAUNIS JA RUMA - HYVÄ JA PAHA	46
	VIITTEET	52
	LÄHTEET	
	1. Pentti Haanpään tuotanto	60
	2. Muu kirjallisuus	60

I KAUNIS JA RUMA SANATAITEESSA

Kauneus on esteettisistä modifikaatioista perinteisesti merkittävin. Esteettisen elämyksen perustana on kauniin kokeminen. Onhan yleisesti katsottu, että estetiikka on oppi kauneudesta.¹ Koska sanataiteessa esteettinen funktio on hallitsevana, niin tämä näyttäisi edellyttävän, että kauneuden täytyy tulla esiin sanataiteessa. Ongelmaksi tulee vain se, miten kauneus määritellään ja miten se koetaan. Estetiikassa kauneus on tavallisesti määritelty mielihyvää tuottavaksi. Vaikeutena on se, että mielihyvän kokeminen on subjektiivista. Se mikä tuottaa toiselle mielihyvää voi tuottaa toiselle mielihyvää subjektiivisista syistä. Esimerkiksi Yrjö Jylhän Kiirastulen monet runot voivat jostakin lukijasta tuntua kauniilta, aiheuttavat kauneudesta johtuvan esteettisen elämyksen, mutta kiihkeä pasifisti voi nähdä niissä vain sodan rumuuden, maailman mieli-puolisuuden, johon ihminen on alistettu.

Kauneus ei ole olemassa vain oman itsensä kautta, vaan se voidaan määritellä myös ruman vastakohtaksi. Kauniin ja ruman välillä on vivah-teikas skaala kauniista vähemmän kauniin kautta rumaan. Ei ole olemassa kauneutta ilman rumuutta eikä rumuutta ilman kauneutta. Tässä mielessä ne ovat dialektisessa suhteessa toisiinsa. Ne hahmottuvat vastakohtansa avulla. Kirjailija voi rajoittua joko pelkästään kauniin tai pelkästään ruman kuvaamiseen, mutta tällöinkin molemmat kategoriat ovat implisiit-tisesti mukana. Lukija kokee kauniin kauniiksi, koska hän tietää myös sen, mikä on rumaa.

Kauniin tai ruman kuvaaminen ja niiden havaitseminen sanataiteesta on monitasoinen prosessi. Kirjailijalla on käsitys siitä, mikä on kaunista. Hän voi kuvata sitä joko suoraan tai epäsuorasti. Suorassa kuvauksessa hän voi joko kaikkietävän kertojan välityksellä ilmaista kauniin kau-niiksi tai panna teoksen henkilön kokemaan kauniin ja ilmaisemaan tämän lukijalle. Hän voi kuvata kaunista syvempien rakenteiden avulla epäsuo-rasti, esimerkiksi luonnonkuvauksen välityksellä käyttämättä välimeediana teoksen henkilöä. Kirjailija voi kätkeä merkityksen syvemmälle ja "har-hauttaa" lukijaa panemalla teoksen henkilön kokemaan kauniina sellaista, joka teoksen perimmäisten intentioiden kannalta ei olekaan kaunista vaan rumaa.² Kirjailija voi kuvata kuinka tuotantovälineen omistaja näkee esimerkiksi paperikoneen kauniina ja saa esteettisen elämyksen. Samalla

koneella ala-arvoisissa oloissa ja huonolla palkalla työskentelevä ei näe koneessa kaunista vaan rumaa: hän kokee koneen orjuuttajakseen, rumaksi hirviöksi, joka tuhoaa hänen terveytensä. Onko kone siis nähtävä kauniina vai rumana? Vastaus on haettava teoksen kokonaistulkinnasta. Jos teoksen merkitys on koneen omistajan näkökulmaan painottuva, kone nähdään kauniina. Jos taas näkökulma painottuu työntekijään, niin kone on nähtävä rumana. Tämä esimerkki jo osoittaa, että kaunista ja rumaa ei voi tarkastella mielekkäästi vain teoksen ulkopuolisten määritelmien avulla, vaan kaunis ja ruma on nähtävä teoksen kanssa koherentteina, teoksesta käsin määräytyvinä ilmiöinä. Tarkastelen Noitaympyrää tässä hengessä. Haanpäälle esteettiset arvot eivät tunnetusti ole itseisarvo. Häntä pidetään yhteiskunnallisena kirjailijana. Kaunis ja ruma ovat kuitenkin tärkeitä funktionaalisia tekijöitä korkeatasoisessa kirjallisuudessa, myös Haanpäällä.

Koska Haanpää on yhteiskunnallinen kirjailija, on hänen teostensa tulkinnassa kiusaus rajoittaa sosiologiseen tulkintaan ja nähdä Haanpää epäesteettisenä, naturalistisena yhteiskuntakriitikkona. Mutta ei ole sanataiteilijaa ilman estetiikkaa. Myös yhteiskuntakritiikki lähtee sanataiteessa esteettiseltä pohjalta. Jos niin ei käy, niin lopputulos on jotain muuta kuin sanataidetta. Taideteoksessa muut tekijät alistetaan esteettiselle kokonaisuudelle. Jos asiaa ajatellaan vastaanottajan kannalta, niin esteettisestä funktiosta lähtevä sanoma puhuttelee vastaanottajaansa jossain mielessä tehokkaimmin: se tavoittaa kehittyneen tunne-elämän ja vaikuttaa tiedostamattomassa tunnekerroksessa, mihin pragmaattisesta funktios- ta lähtevä teksti ei kaikissa tapauksissa pysty.

Selvitettäessä Noitaympyrän kaunista ja rumaa ollaan sidoksissa tietysti myös vastaanottajan, tässä tapauksessa tutkijan, käsitykseen kauniista ja rumasta. Ruma ja kaunis ovat monimerkityksisiä subjektiivisia suureita, mutta teoksen kokonaisrakenne ja -merkitys määräävät rajat, joiden sisällä näitä käsitteitä voidaan luotettavasti tulkita.

Noitaympyrän kaunis ja ruma voivat samankin tarkastelijan kyseessä ollen muuttua lukukerrasta toiseen.³ Jotta tämä vältetään on kauniin ja ruman kriteerit pyrittävä määrittelemään niin, että kaunis pysyy kauniina ja ruma rumana lukukerrasta toiseen ja myös lukijasta toiseen. Vaikka sanataiteen tulkinnassa ei voi päästäkään sellaiseen objektiivisuuteen kuin empiriaan perustuvissa luonnontieteissä, niin siihen on tuki pyrittävä. Sana on niin elastista materiaalia, että se ei alistu kaavaan. Sanan mer-

kitys saattaa muuttua kontekstin mukaan. Esimerkiksi adjektiivi 'kaunis' ei aina merkitse kaunista, vaan se voi merkitä rumaakin. Vaikkapa mies-taposta voidaan todeta, että se oli 'kaunis temppu'. Ei silti ole syytä antaa sellaiseen arvonihilisiin, jonka mukaan estetiikassa ei ole invariantteja suureita.

Asiaa "ihannelukijan" kannalta tarkasteltaessa voidaan todeta, että jos objekti herättää tarkastelijassaan eli subjektissa mielihyvän tunteen, niin hän on tehnyt havainnon kauniista - kokenut kauniin aiheuttaman esteettisen elämyksen. Näin on Haanpäänkin tekstin laita. On löydettävänä objektit Haanpään tekstistä, jotka aiheuttavat lukijassa eli subjektissa mielihyvän tunteen. Kun kaunista etsitään tekstistä, niin ollaan sikäli pulmallisessa tilanteessa, että kauniin tajuamiseen tarvittavia aisteja voidaan käyttää vain mielikuvituksen avulla. Kaunista ei voi tekstistä nähdä, kuulla, haistaa tai maistaa. Tässä suhteessa tilataiteiden tutkijat ovat paljon paremmassa asemassa. Jos teksti on kieltä, jota lukija ei lainkaan ymmärrä, niin teksti ei välitä hänelle sen enempää kaunista kuin rumaakaan ehkä ääneenlukemisen sointuisuusarvoja lukuunottamatta. Kauniin aistimisen tekstistä on siis tapahduttava mielikuvien välityksellä; sen perusteella mitä subjektin mielikuviutus pystyy tekstistä muuttamaan aistimellisesti havaittavaksi. Sama pätee tietysti rumaankin, joka kauniin vastakohtana herättää subjektissa mielipahan, vastenmielisyyden tunteita. Tällöinkään tekstistä ei välity suoraan aistein havaittavaa, vaan lukijan on kuviteltava, mitä vastenmieliset ja rumat asiat olisivat aistein havainnoituina.

Mutta konkreetin, aistein havainnoitavan kauniin ja ruman lisäksi on abstraktia kaunista ja rumaa. Haanpään Noitaympyrässä on myös abstraktia kaunista ja rumaa. Kapitalismi siinä muodossa kuin se Noitaympyrässä esiintyy on ruma asia. Mutta se ei ole suoranaisesti kuulo-, näkö-, haju- tai tuntoaistilla havaittava asia. Välillisesti se on sitä, sillä kapitalismi aiheuttaa Noitaympyrässä seuraamuksia, jotka aistein havainnoituina sijoittuvat ruman kategoriaan. Vastaavasti sosialismi, jossain vielä toteutumattomassa muodossa, sijoittuu kauniin kategoriaan, sillä se aiheuttaisi seuraamuksia, jotka aistein havainnoituina olisivat kauniita niiden henkilöiden mielestä, jotka Noitaympyrässä pitävät kapitalismia rumana ja sosialismia kauniina asiana.

On hämmentävää havaita, kuinka vähän estetiikan tutkimuksessa on kiinnitetty huomiota siihen, miten kaunis ja sen vastakohta ruma ovat

kaunokirjallisesta teoksesta erotettavissa. Vaikeutena tässä on se, että kyseessä on artefakti, joka ei ole kaunis eikä ruma. Kirja voi olla ulkoasultaan kaunis tai ruma, mutta tällä ei ole tekemistä sen sisällön kauneuden tai rumuuden kanssa. Sanataiteen kaunis ja ruma välittyvät sanojen ja esteettisten rakenteiden välityksellä. Tämä tekeekin asian vaikeaksi. Millaiset sanat ja millaiset sanojen välittämät mielikuvat ovat kauniita ja millaiset rumia? Tähän tuskin voi antaa muuta vastausta kuin sen, minkä kukin tulkitsee eli subjekti tekstistä eli objektista saa. Periaatteessahan kauniin tai ruman havaitsemisen pitäisi olla kaikille mahdollista, mutta esimerkiksi Haanpään tekstin kohdalla se ei ole. Lukija, joka ei osaa suomen kieltä, ei voi tehdä tekstistä mitään esteettisiä, substanssia koskevia havaintoja. Hän ei ole "ihannelukija". Vaikka Haanpään teksti käännettäisiin vieraskielisen lukijan omalle äidinkielelle, niin ei siltikään ole varmaa, että hänen havaintonsa olisivat samanlaiset kuin suomenkielisen lukijan, sillä mm. sanojen merkitysvivahteet tai suomen kielen äännearvot eivät välity vieraisiin kieliin. Tämä pätee myös muihin artefakteihin. Eihän vaikkapa funktionalismia edustava talo ole kaikkien, muunlaista arkkitehtuurin muotokieltä arvostavien tarkastelijoiden mielestä yhtä kaunis kuin sen luoneen arkkitehdin mielestä, joka on vakuuttunut artefaktinsa kauneudesta. Artefaktin muotokieli vaikuttaa kauniin ja ruman kokemiseen. Ei ole olemassa absoluuttista kaunista tai absoluuttista rumaa, mikä näkyy siinäkin, että taiteen kauneuskäsitykset ovat muuttuneet aikojen kuluessa radikaalisti. Tästä maalaustaide tarjoaa ehkä parhaat näytteet.

Oleellista on, saako kirjailija esteettisen muotokielen ja taiteellisen kokonaishahmon avulla joitakin todellisuuden puolia kauneuden piiriin. Kirjailija voi käyttää myös todellisuuden rumia puolia: rujoutta, heikkoutta ja jopa moraalittomuutta, kuten on laita esimerkiksi Ilmari Kiannon tai Jean Genet'n romaanitaitteessa. Jopa iljettävä groteski voi tulla osaksi esteettistä kokonaiselämystä. Jokainen esteettisesti onnistunut taideteos on kaunis, vaikka se käyttäisi hyväkseen todellisuuden "rumia" puolia. Kaikki riippuu taideteoksen ulottovuuksien funktioista kokonaisuudessa.

Victor Hugon romaanissa Notre-Dame de Paris edelläsanottu konkretisoituu Quasimodon ja Esmeraldan asetelmassa. Quasimodo, rumista rumin, muuttuu moraalisten ominaisuuksiensa takia osaksi teoksen kauneuselämystä. Kauneus koetaan romaanissa ehkä voimakkaammin rujan Qua-

simodon kuin kuvankauniin Esmeraldan kautta. Vastakohtat täydentävät toisiaan.

Rumuuskin voi olla kaunista silloin, kun se on täydellistä rumuutta, kuten Hugon romaanissa mestari Coppenole toteaa Quasimoodoa tarkastellessaan: "Herra paratkoon! Pyhän Isän nimessä, etkös vain olekin kaunein rumilus, mitä milloinkaan olen nähnyt."⁴

Noitaympyrässä voidaan nähdä perinteisen estetiikan mukaisesti sekä taide- että luonnonesteettisiä arvoja. Ei ole mielekäästä tarkastella Noitaympyrän kaunista vain kauneuden itsensä takia kantilaisittain "ohne Intresse und ohne Begriffe". Haanpään kaunis on sidoksissa johonkin, kuten hänen rumansakin on sidoksissa johonkin. Esteettisten modifikaatioiden käyttö sanataideteoksessa tukee teoksen kokonaismerkitystä. Jos näin ei ole, niin teos on epäkoherentti: voisi kai sanoa että se on huono, esteettisesti epäonnistunut teos.

Miten kaunis ja ruma voidaan erottaa Noitaympyrästä? Subjektin täytyy ilmaista kaunis ja ruma sanoin. Ei ole olemassa mittaria, joka paljastaisi esteettisen elämyksen, jos sitä ei ilmaista sanoin. Perinteisesti on todettu, että kaunis on se objekti, mikä aiheuttaa esteettisesti asennoituneessa vastaanottajassa eli subjektissa mielihyvää. Kaunista ei ole vain se, mikä on esteettisesti arvokasta.⁵ Rumakin ja näennäisesti vähämerkityksinen voi olla esteettisesti arvokasta. Kaikki riippuu objektin funktiosta esteettisessä kokonaisuudessa. Kauniin täytyy kuitenkin herättää subjektissa mielihyvän tunteita, sen täytyy olla positiivisesti varautunut. Mutta silti kaikki se, mikä herättää jossain subjektissa mielihyvää, ei ole aina kaunista. Jokin groteski juopottelukohtaus voi herättää sopivasti varautuneessa, vähemmän ihanteellisessa ja teoksen kokonaismerkitystä ymmärtämättömässä vastaanottajassa mielihyvää, mutta se ei ole silti kaunis teoksen intentioiden kannalta.⁶

Kun kaunista ja rumaa haetaan tekstistä, niin silloin teoksesta etsitään jotain objektia - rakennetekijää, kuvausjaksoa tai yksittäistä sanaa, jolla on jokin ominaisuus, mikä tekee sen kauniiksi tai rumaksi. Objekti X on *kaunis* tai objekti X on *ruma*. Toisin sanoen objektia X luonnehtii esimerkiksi jokin adjektiivinen ilmaisu, joka saa subjektissa aikaan mielihyvän tunteen, jos ominaisuus on sellainen, että se tekee objektista X kauniin. Jos taas adjektiivinen ilmaisu, joka karakterisoi objektia X, saa subjektissa aikaan mielpahan tai vastenmielisyyden tunteen, niin silloin objekti X on ruma. On huomattava, että objekti X ei tässä yhteydessä

tarkoita pelkästään konkreettia esinettä vaan havainnon kohdetta kuten yleensä esteettisessä kielenkäytössä. Kaunis tyttö on konkreetti objekti, mutta auringon valon heijastuminen puiden latvoihin ei ole, mutta se on silti esteettinen objekti. Samoin järvi on konkreetti objekti, mutta pilvien heijastuminen sen pintaan ei ole. Myös abstrakti voi olla kaunista tai rumaa: ajatus voi olla kaunis tai ruma. Mutta taas on vedottava kauniin ja ruman subjektiivisuuteen. Kaunis ominaisuus on se, mikä subjektin mielestä on kaunis ominaisuus. Jokin ominaisuus on kaunis vain spesifisessä yhteydessään eli objekti X:n yhteydessä kaunis. Kun Haanpää kirjoittaa, että metsä loisti vihreänä, niin vihreä on kaunis vain tässä yhteydessä, jos subjekti on sitä mieltä, että objekti X:n eli metsän kauniiksi tekevä ominaisuus on sen vihreys. Vihreä voi olla kaunis myös jonkin muun objektin yhteydessä, mutta se voi olla ruma jonkin toisen objektin ominaisuutena.

Ei ole siis mahdollista laatia sellaisten ilmaisujen sanakirjaa, joka paljastaa kauniin tai ruman Haanpään Noitaympyrässä. Sama pätee yleisestikin. Jokainen tapaus on tarkasteltava erikseen: on edettävä sana sanalta, virke virkkeeltä, kappale kappaleelta ja päädyttävä lopulta koko teoksen käsittävään kontekstiin, minkä yhteydessä kaunista ja rumaa on etsittävä.

On näin ollen vaikeaa laatia yleistä teoriaa kauniista ja rumasta, joka sulkisi sisäänsä kaikki X:t eli objektit. Viimeisimpiä yrityksiä on Guy Sircellon NTB eli New Theory of Beauty.⁷ Hän katsoo ensinnäkin, että objektin tekee kauniiksi jokin sen ominaisuus PQD eli property of qualitative degree.⁸ Sircello formuloi NTB:n seuraavasti:

A PQD of an "object" is beautiful if and only if (1) it is not a property of deficiency, lack or defect, (2) it is not a property of the "appearance" of deficiency, lack, or defect, and (3) it is present in that "object" in a very high degree; and any "object" that is not a PQD is beautiful only if it possesses, proximately or ultimately, at least one PQD present in that "object" to a very high degree.⁹

Mutta tämäkin teoria on yhtä altis subjektiivisuudelle kuin mikä tahansa kauneuden teoria. Mikä on sellainen PQD, joka on puutteellisuuden, puutteen tai vian ominaisuus? Jos koskematon tyttö on kaunis, niin voiko nainen, joka nauttii rakastelemisesta, olla kaunis? Milloin PQD on olemassa objektissa suuressa määrin ja milloin ei? Nämä ovat subjektiivivi-

sesta arvioinnista riippuvia kysymyksiä, joihin vastaus on haettava aina in casu. Erytisen subjektiivinen arviointi on silloin, kun kaunista ja rumaa etsitään tekstistä, koska tällöin ei ole konkreettia aistihavaintoa tukena, vaan havainto perustuu mielikuvaan, joka saadaan sanojen välityksellä. Kokonaismerkitys, koherenssi ja funktio, jossa joku yksityiskoh- ta on, ovat ratkaisevia.

Haanpää tuo Noitaympyrässä esiin sen, miten subjektiivinen kauneu- den ja rumuuden arviointi voi olla ja miten se, mikä toisesta on kaunis- ta, on toisesta rumaa. Pate Teikka laskee tukilla joen rannalla olevan kahden naisen luo. Toista näistä hän pitää kauniina, koska tämä on pieni ja sievä.¹⁰ Toinen sen sijaan on hänen mielestään ruma, koska tämä on liian lihava, liian punakka ja isoääninen. Mutta jälkimmäinen olisi ollut erään Teikan toverin mieleen, koska tämä piti nimenomaan lihavista naisista. Eli kuten maisteriksi kutsuttu Pakkanen totesi: "Ei nainen saa olla mikään lankku."¹¹

Sircellokin pohtii kauneuden subjektiivisuutta ja objektiivisuutta, vaikka hän uskookin NTB:n avulla päässeensä objektiiviseen kauneuden teoriaan. Sircello huomauttaa aivan oikein, että asiassa on kaksi vaikeut- ta: 1. kauneuden määrittelyn vaikeus ja 2. subjektiivisuuden ja objektiiv- suuden määrittelyn vaikeus. Sircello antaa kauneuden määrittelyyn objek- tiivisia aineksia, kun hän katsoo, että kaunis on objekti, jolla on sellai- set PQD:t, mitkä tekevät sen kauniiksi. Objektiivisuuteen hän pyrkii myös sillä, että kauneutta ei pitäisi arvioida pääasiassa tunteen perusteella eli sen perusteella, millaisen tunteen objekti subjektissa aiheuttaa. Tunne- reaktiota hän nimittää PSE:ksi (properties of psychological effect). Hän ei toisin sanoen näe kauneuden ainoana kriteerinä sitä, että objekti herättää subjektissa mielihyvän tunteen.¹² Sircello on tässä osittain oikeassa. Kaikki se, mikä herättää mielihyvää, ei ole kaunista, ja toisaal- ta kauneuden havaitseminen ei edellytä aina tunnetilaa. Kirjailija voi kuvata, kuinka selvästi vastenmielinen ilmiö voi tuottaa mielihyvää. Noi- taympyrässä mm. naturalistisesti kuvattu rakastelukohtaus puutavarakau- pungin metsikössä tuottaa jätkälle ilmeisesti mielihyvää, mutta kohtausta tuskin voi pitää kauniina minkään kriteerien mukaan. Se on esteettisesti ruma kohtaaus, se on objektina ruma. Kun tutkija etsii toistuvasti Noi- taympyrästä sellaisia objekteja, joita voi pitää kauniina niiden PQD:n perusteella, niin kymmenennen lukukerran jälkeen hän tuskin enää kokee PSE:tä eli tunnetilaa, mutta kykenee silti havaitsemaan kauniin. Mutta

ensimmäisen lukukerran yhteydessä tutkijan on koettava tunnetila, hänen on aistittava, mikä tekstissä on kaunista ja mikä ei. Tietenkään pelkkä aistiminen ei riitä, mutta aistiton robotti tai tietokone subjektina tuskin koskaan kykenee erottamaan sillä herkkyydellä kaunista ja rumaa kuin aistein ja tuntein varustettu ihminen. Silloin kun kirjailija kuvaa kaunista tai sellaista, minkä hän on tarkoittanut kauniiksi, hän pyrkii vetoamaan vastaanottajan tunneskaalan positiiviseen päähän: herättämään subjektissa myönteisiä tunteita. Vastaavasti kuvatessaan jonkin objektin rumaksi hän vetoaa subjektin tunneskaalan negatiiviseen päähän: herättää subjektissa kielteisiä tunteita. Myönteiset tunteet aiheuttavat mielihyvää ja kielteiset tunteet mielihäpä. Näin ollen kaunista tarkasteltaessa ei voi päästä täydelliseen objektiivisuuteen, jos objektiivisuudella ymmärtään tunteiden ja yleensäkin subjektiivisten tekijöiden poissulkemista. Matemaattisia ilmiöitä voimme kuvata täydellisellä objektiivisuudella: $(a+b)^2 = a^2 + 2ab + b^2$. Tähän ei ole mitään lisättävää eikä tästä ole mitään pois otettavaa. Mutta silloin kun määritellään, onko jokin objekti kaunis vai ei, niin ei ole käytettävissä edelläolevanlaisia kaavoja ja valmiita vastauksia. Tämä pätee laajemminkin fiktion tutkimiseen.

Esteettisiäkin ilmiöitä tulee tietysti pyrkiä tarkastelemaan objektiivisesti. Tällöin objektiivisuus on haettava teoksen kokonaismerkityksestä, sen intentiosta tulkitsijan silmin nähtynä.¹³ Noitaympyrän intentiona voi nähdä ihmisen pyrkimyksen vapauteen eli riippumattomaan ja ihmisarvoiseen elämään. Vesa Karonen korostaa Pate Teikan individualismia,¹⁴ mutta Pate Teikka haluaa kuitenkin elää mieluummin lajinsa, laumansa yhteydessä kuin erakoituvana individualistina. Romaanin todellinen individualisti on Lukuhullu-Täky, utopisti-kommunisti, mutta hänen individualisminsa ei johda muuhun kuin itsemurhaan. Samoin käy toiselle individualistille maisteri Rauniolle, joka tekee rampautuneena itsemurhan.

Samalla tavoin kauniin ja ruman tarkastelu Noitaympyrässä voidaan saada rationaalille pohjalle tarkastelemalla niitä teoksen intention muodostamassa kontekstissä eli koherentin kokonaisuuden rakenneosina. Pinnallisesti saattaa näyttää siltä, että Noitaympyrän luonnonkuvaukset olisivat itsetarkoituksellisia tai hirniläisittäin pyyteetöntä kauniin kuvauksista, mutta luonto on sittenkin teoksen intentiota paljastava elementti, kuten jäljempänä selviää.

Kuinka suhtautua marxilaiseen estetiikkaan, joka ei erota esteettisiä arvoja siveellisistä arvoista? Marxilaisen näkemyksen mukaan se, mikä on

moraalisesti hyvää, on samalla esteettisesti kaunista, ja se, mikä on moraalisesti paha, on esteettisesti rumaa. Tämä näkemys tulee esiin jo antiikin estetiikassa, mutta toisella tavalla painotettuna. Kreikan 'tokalon'-käsitteessä ei esteettistä ole alistettu moraalille tai 'rationaalille' kuten marxilaisessa perinteessä. Kaunis ja hyvä olivat saman sopusuhtaisuuden ilmenemismuotoja.¹⁵

Marxilainen estetiikka korostaa, että taiteessa on kaunista se, mikä palvelee yhteiskunnan pyrkimystä kohti kaunista ja hyvää eli viime kädessä kommunismia. Kaunis ja ruma ova marxilaisen näkemyksen mukaan erottamattomassa yhteydessä sosiaaliseen. Myös tämä näkökulma on hedelmällinen Noitaympyrän tarkastelussa, siksi vahva sosiaalinen aspekti teoksessa on. Mutta Noitaympyrän intentio ei silti ole niin selvä ja musta-valkoinen, kuin Eino Karhu esittää.¹⁶ Haanpää ei ole mihinkään muotiin jäännöksittä painettava kirjailija. Noitaympyrän Pate Teikka etsii ratkaisua ja vastausta yhteiskunnallisiin kysymyksiin, mutta oikeaa ratkaisua ja oikeita vastauksia hänellä ei ole eikä hän niitä löydä. Romanin loppu on avoin. Pate Teikka lähtee etsimään Neuvostoliitosta uutta ratkaisua ja uusia vastauksia, mutta hänellä ei ole mitään tietoa siitä onko hän oikealla tiellä. Haanpää lopettaa romanin: "Mutta Pate Teikka oli tiellä. Eikä toista tietä ollut olemassakaan."¹⁷ Selvää on vain se, että entinen tie ei voi johtaa kuin umpikujaan. Mutta viekö uusi tie uuteen noitaympyrään - sitä Pate Teikka ei voi tietää, eikä romaani anna siihen vastausta.

Sosiaalista aspektia ei voi unohtaa silloin, kun tarkastellaan Noitaympyrän esteettisiä modifikaatioita - tällä kertaa kaunista ja rumaa. Missä määrin sosiaalinen aspekti sitten vaikuttaa siihen, miten Haanpää kauniin ja ruman ilmentää, tulee esiin jäljempänä. Sitä on turha ruveta ennakoimaan minkään teorian mukaan, sillä teoriasta tulee helposti Prokrusteen vuode, johon Noitaympyrä sovitetaan joko venyttämällä sen kaunista tai hakkaamalla siitä ruma irti. Tutkijan on tässä tapauksessa mieluummin asetettava Theseuksen kuin Prokrusteen rooliin.

Tässä tutkimuksessa keskitytään kauniin ja ruman etsimiseen Noitaympyrästä. Se ei tarkoita sitä, että Noitaympyrän objektit olisivat joko pelkästään kauniita tai pelkästään rumia. Sävyt eivät ole musta-valkoisia vaan murrettuja. Mutta jotkut objektit ovat kauniimpia kuin toiset ja jotkut ovat rumempia kuin toiset. Monet objektit, kuten henkilöistä Lukuhullu-Täky, Raunio ja Pate Teikkakin, ovat ristiriitaisia. He saatta-

vat joltain puolelta edustaa kaunista mutta joltain toiselta taas rumaa. Tämä ristiriitaisuus tulee jäljempänä esiin ja se näkyy jo tutkimuksen dispositiossakin.

Eräässä mielessä kaikki korkeatasoinen taide on kaunista. Tämä koskee myös Noitaympyrää sen groteskeista, mustaa huumoriakin lähestyvistä ja naturalistisista sävyistä huolimatta. Rumuus voi siis olla kauneuden palveluksessa. Tätäkin paradoksia tulen jäljempänä käsittelemään.

II KAUNIS JA RUMA NOITAYMPYRÄSSÄ

1. Luonto - valoisa ja lämmin, pimeä ja kylmä

Noitaympyrässä luonto on kauniin kategorian tärkein ilmenemismuoto. Luonnon tai miljöön kuvauksessa Haanpään kertomatekniikka toistuu samanlaisena läpi teoksen. Jokainen pääluku alkaa ympäristön kuvauksella, joka tavallisesti on luonnon kuvausta.¹⁸ Samoin päälukujen kappaleet alkavat usein luonnonkuvauksella. Haanpää sitoo kuvaamansa ihmiset ja tapaukset luonnon yhteyteen. Ihminen ja hänen tekonsa nähdään luonnon taustaa vasten.

Luonnon havaitsemisessa kauniiksi Haanpää vetoaa eniten näköaistiin. Luonto on kaunis maisema, mutta kauneuden ehtona on luonnon koskemattomuus. Kun ihminen alistaa luonnon palvelemaan omia tarpeitaan, se menettää neitseellisyytensä ja kauneuttaan. Ihmiskäden muovama luonto ei olekaan oikeastaan enää luontoa, sillä se on kadottanut luonnollisuutensa, siitä on tullut tehtyä, artefakti. Rärkeimmin artefaktin ja vapaan luonnon vastakohtaisuus tulee näkyviin Pate Teikan ja maisteri Raunion paetessa pahaa maailmaa Lappiin ja heidän tullessaan odottamansa Lapin luonnon sijasta räikeään maalikylään. Sen vastakohtana on kaunis ja vapaa tunturiluonto.

Mutta etäämpänä sinersivät tunturit, kohottelivat ruskeita, kaljuja päitään, joita siellä täällä koristelivat lumipilkat. Aurinko ja pilvet yhteisymmärryksessä heittelivät näihin tuntureihin häilyviä varjoja. Se oli Rauniosta kuten neitseeseen kutsun lupaava hymy.¹⁹

Näköaistiin Haanpää vetoaa myös kuvatessaan talvisen maiseman lumisine puineen koristeelliseksi rakennelmaksi.

Se olisi voinut esittää kappaleen talvista erämaata, lumisten puitten, koristeellisen rakenteen ja auringon lyhytaikaisen punerruksen niiden latvoissa.²⁰

Adjektiivi koristeellinen vie tämän fragmentin kauniin kategoriaan. Auringon punerrus on lyhytaikainen. Haanpään kauniin edellytys luonnon yhteydessä on valo. Pimeä luonto ei ole kaunis.

Mitä pitemmälle kevät ehtii, sitä enemmän näköaistiin vetoavaa luonnonkauneutta on nähtävissä. Haanpäättä tuskin voi pitää kovin maalailevana kirjailijana, mutta luonnon värit tulevat silti Noitaympyrässä esiin. Kauniin värit ovat kirkkaat, ruman harmaa tai musta. Taivas on sininen ja maa valkea, metsä tummanvihreä Teerivaaran, Pate Teikan majapaikan, selänteeltä kevätpäivänä katsottaessa.²¹ Passuksesta ei voi vielä tässä kohdin päätellä, onko havainto Pate Teikan vai kaikkietävän kertojan. Luonto on kuitenkin Pate Teikalle lähinnä työmaa, joka tarjoaa leivän niin kauan kuin tarjoaa. Sitä, että luonnon kauneus ei ole Pate Teikalle itseisarvo, kuvaa talvisen luonnon mahtava ilotulitus, joka ajoittuu Pate Teikan kannalta murheelliseen vaiheeseen. Hän on hiihtelemässä pitkin erämaata nälissään työn haussa - noitaympyrään joutuneena. Vaikka näky on kaunis, niin sen taustana on tumma taivas ja kylmä erämaa.

Niin, tätä yksinäisen nälkäisen miehen öistä hiihtoretkeä valaisi mahtava ilotulitus. Revontulet leimahtelivat, rävähtelivät tummalla taivaalla. Erämaa levisi mittamattoman laajana, kylmänä.²²

Kirkas ja musta ovat Haanpään kontrastisävyt, kuten Aarne Kinnunen lukuisilla esimerkeillä Haanpään tuotannosta osoittaa.²³

Vähän myöhemmin Pate Teikka on päässyt mahtavaan Korpelan taloon ja syönyt vatsansa kylläiseksi. Tähän tilanteeseen Haanpää sovittaa keväisen pyhäpäivän kirkkauden ja hankien kimaltelun.²⁴ Tällöin Pate Teikka palauttaa mieleensä revontulten valaiseman yön; nyt paljastuu, että Pate Teikka oli pannut revontulet merkille, jotka olivat näynomaisesti loihtineet hänen eteensä jonkinlaisen alkeissosialistisen yhteiskunnan, jossa kaikilla olisi työtä ja leipää. Revontulten kirkkaissa väreissä oli siis positiivinen varaus.

Kevään muuttuessa kesäksi värit muuttuvat kirkkaammiksi ja lämpimämmiksi. Taivaan kaari on jo juhlallisen sininen, sen sinessä kulkevat valkoiset pilvet.²⁵ Mitä enemmän valoa sen kauniimmalta maailma ja luonto näyttävät. Pohjolan kesäyökin on kaunis valonsa takia, jota Haanpää kuvaa hillityksi.²⁶ Hillitty on oikeastaan harmonisen synonyymi, mitä taas on pidetty esteettisesti kauniin keskeisenä ominaisuutena.

Eriytyisen paljon Haanpää vetoaa näköaistiin kuvatessaan Lapin luonnon kauneutta.²⁷ Perälapin joen vesi ei ole vain kirkas, vaan se on ällistyttävän kirkas, se hohtelee vihertävänä ja sinertävänä. Se on neitseel-

listä, vapaata, villiä.²⁸ Sen sijaan puutavarakaupungin kohdalla joen vesi on mustansinistä.²⁹ Se ei voi olla kirkkaan sinistä, sillä se ei ole neutraalista vettä vaan ihmisen saastuttamaa.

Tunturissa pakeneva porolauma vetoaa myös Teikan ja Raunion näköaistiin kauneudellaan. Porot ovat siroja eläimiä, sarvien kruunaamat päät ovat ylpeästi koholla. Näky on kaunis.³⁰ Mutta tämäkään kauneus ei ole täydellistä, vaan ihminen on onnistunut senkin osittain pilaamaan tekeillä orjan merkit porojen korviin. Vapaa luontokappale on alistettu ihmisen palvelijaksi. Myös porojen ruokapöytä jäkäläkasvillisuus on kaunis. Se on valkea ja koristeellinen.³¹

Lapin luonto on inspiroinut Haanpäättä kuvaamaan sen kauneutta myös mikrotasolla. Pate Teikka lepäilee tunturin sammalikossa, jolloin hän panee merkille "pieniä, sinisiä ja punaisia kukkia", jotka "kohosivat maasta kuten kirkas nauru".³² Havainto objektista on kauniiseen viittaava: värit ovat kauniit, ne tuottavat mielihyvää, koska ne rinnastetaan mielihyvän tunteeseen eli kirkkaaseen nauruun. Kun nauru on kirkas, se on myönteistä naurua eikä esimerkiksi ivallista. Samalla Pate Teikka huomaa pieneliöt - kimalaiset ja itikat - jotka ovat kiinnostuneita kukista ja kiipeilevät pitkin ruohonvartta lentoon päästäkseen. Elämän havaitseminen tunturimaiseman aiemmin elottomalta näyttäneessä luonnossa tekee sen Pate Teikan silmissä kauniiksi, sillä kaunista luonnossa on sen elollisuus. Tunturimaisema, niin juhlallisen kaunis kuin se onkin, on toisaalta painostavan eloton. Sen mikromaailma tuo siihen väriä ja elämää, jota Pate Teikka kaipaa.³³

Luonnon kauneuden edellytyksenä ja samalla näköaistin käyttämisen edellytyksenä on Noitaympyrässä auringon valo. Arne Kinnunen on pannut merkille tämän piirteen laajemminkin Haanpään tuotannossa, kun hän toteaa kauniin ja kirkkaan yhteyden säilyvän koko Haanpään kolmikymmenvuotisen kirjailijauran ajan.³⁴ Kinnunen ei kiinnitä tässä yhteydessä huomiota nimenomaan aurinkoon kauneuden edellytyksenä, mutta lähes kaikissa hänen esimerkeissään, jotka viittaavat kauneuteen, tulee aurinko esiin.

Miksi aurinko ja sen valo on Noitaympyrän kauniin perusedellytys? Haanpää tuo sen esiin jo Noitaympyrän ensimmäisessä luvussa Kämpä. Tällöin on talvi. Haanpää kirjoittaa: "Aurinko, kaiken elämän äiti oli kaukana. Kaikki kasvit olivat kuolleet, jähmettyneet. Vain liha eli, monimutkaisesti, monien välikappaleitten kautta, yhä imien auringon loppu-

mattomasta lähteestä lämpöä.³⁵ Kylmä ja kuollut ei ole Haanpään esteikossa kaunista. Aurinko ja sen mukanaan tuoma valo, lämpö ja elämä ovat haanpääläisen kauneuden perusta. Poissaollessaankin aurinko jakaa antimiaan kämpässä heräileville miehille: kahvia, ruisleipää, voita, Wilsonin ruumista.³⁶

Kevään edetessä aurinko paistaa yhä pitempään, säteilevänä ja levollisena.³⁷ Maaliskuussa aurinko katsoo jo niin korkealta, että päivä tuntuu armaalta.³⁸ Kevään tullen aurinko yhdessä muiden luonnon elementtien, tuulen ja pakkasen, kanssa uurtaa lumen koristeelliseksi.³⁹ Kevään murtaessa lopullisesti talven vallan aurinko mahtavana ja hohtavana kiekkona sinkoutuu taivaan kupeelle yhä korkeampiin kaariin.⁴⁰ Haanpää kuvaa elämän äitiä runollisesti, lähes kliimaksinomaisesti.

Mutta aurinko ei ole vain kauneuden edellytys. Se vaikuttaa myös ihmisten mielialaan. Uittomiehet tuntevat itsensä iloisiksi ja onnellisiksi, jos päivä paistaa. Mutta taivaan synkistyessä hekin synkistyvät. Biologinen ihmiskuva etäännyttää yhteiskunnallisuudesta ja luo edellytyksiä "subjektivismille".

Niin uittomiehet elivät ja tekivät työtään ja olivat iloisia ja onnellisia, jos päivä paistoi ja oli kohtuullisen lämmin. Mutta taivas voi synkistyä, voi sataa lunta ja kylmää räntää. Silloin saattoivat tukkimiehetkin käydä synkkämielisiksi ja vähäpuheisiksi. He jurottelivat sellaisessa säässä korpirannoilla ikäänkuin ahventen näköisinä, evät pystyissä.⁴¹

Kun ihminen on iloinen ja onnellinen, hän näkee maailman kauniina; synkkänä ollessaan hän näkee maailman rumana. Tämä on Noitaympyrän ainoita passuksia, joissa Haanpää kytkee näinkin suoraviivaisesti jätkät ja luonnon yhteen. Uittomiehelle luonto ei ole tärkein sen edustamien esteettisten arvojen takia, vaan heidän suhtautumisensa luontoon sanelee pragmaattisuus. He ovat viattomasti ja tiedostamattomasti osa luontoa. Noitaympyrän ihmisillä ei maisteri Rauniota lukuunottamatta näytä olevan luontoon itseisarvoista suhdetta. Jätkille luonto on työympäristö, tavallisesti vielä vastuksia tuottava, joten heillä ei ole tarvetta nähdä sen esteettisiä ominaisuuksia. Sen sijaan Noitaympyrän kertojalle luonto on esteettisenkin näkökulman ansaitseva objekti. Luonnon keskeisin elementti Noitaympyrässä on aurinko. Luonnonkauniilla on Haanpään romaanissa eksistentiaalinen merkitys. Se ei ole vain esteettinen kategoria. Se on

osoittamassa, että elämässä on myös kauniita ja elämisenarvoisia asioita. Luonnonkauneus todistaa elämänarvosta.

Haanpää näkee metsässä raatavat miehet marxilaisittain pääoman haltijoille voittoa keräävinä työnsä myyvinä olioina. Illan tullen raatajat vetäytyvät kämpälleen lepoon, jossa aurinko jakaa heille ja vetojuhdille antimensa. Tässä Haanpää luo miehistä kollektiivisen kuvan.

Satoja miehiä, kymmeniä juhtia hengitti, huohotti, hikoili. Ilta tuli ja kaikki liha kaipasi lepoa, hetkellistä kuolemaa. Kaukainen *aurinko* jakoi heille antimensa kämppien ja hakomajojen, heinien ja kurojen, leivän ja rasvan muodossa.⁴²

Vaikka aurinko ei tule tässä esiin varsinaisesti esteettisesti kauniina, niin se on kuitenkin mielihyvän perusedellytys. Päivän talvisessa metsässä raatanut jätkä voi tuntea tuskin mistään suurempaa mielihyvää kuin kämpän lämmöstä, tukevasta ruuasta ja levosta. Tämä on hänelle kaunista, mikä ei olisi mahdollista ilman auringon kaikkivoipaisuutta. Samassa yhteydessä kertoja muistuttaa siitä, että auringon valolla ja tähtien valolla on ero.⁴³ Vaikka tähtien ja lumikiteiden kimmellys voi olla esteettisesti kaunista, niin se on kuitenkin tylyä, välinpitämätöntä valoa, jolla ei ole auringon valon myönteisiä ominaisuuksia. Kuun Haanpää kuvaa vielä rumemmaksi kuin tähdet. Kun tähdet ovat kylmyydessään ja kaukaisuudessaan välinpitämättömiä, niin kuusta Haanpää tekee pahantahtoisen ilkkujan. Mukana on myös mustan huumorin vivahde, joka hivenen sovittaa nihilististä maailmankatsomusta.

Kuu ei ollut kylmä taivaankappale. Se oli välinpitämättömän, ivallisen jumalan naama. Hän oli pistänyt päänsä taivaan luukusta ja katseli muun muassa yksinäisen miehen öistä hiihtoa napa-piirin seudulla.

- Pätki, pätki vain menemään mies!
- Lyhyeen se loppuu!⁴⁴

Aurinkoa miesten on oikeastaan kiittäminen kaikesta, sillä aurinko kasvattaa myös havupuun, Pohjolan kasvikkunnan valtavimman tuotteen, kuten Haanpää sitä nimittää, ja siitähän miehetkin elantonsa saavat. Pate Teikka tarkastelee tukin kaarnakuviota ja toteaa, että tuo ehkä puolen vuosituhannen ikäinen puu on auringon lahja lapsilleen.⁴⁵

Haanpää vetoaa myös kuuloaistiin luonnon kauneutta kuvatessaan. Kuuloon vetoaminen on kuitenkin vähäistä näköaistiin vetoamiseen verrattuna. Kuuloaisti kauniin havaittajana tulee esiin vain muutamassa passuksessa. Pohjolan kesäyötä kuvatessaan Haanpää mainitsee rastaan kaukaisen visertelyn kuuluvan yössä.⁴⁶ Koska rastaan visertely kuuluu kaukaa, se ei riko vaan täydentää kesäyön hillittyä kauneutta. Toisen kerran kuuloaisti tulee esiin Lapin luonnon yhteydessä, kun Teikka ja Raunio ovat vetäytyneet lintukotoonsa.

Koski kohisi vieressä. Vesi lensi nurinniskoin, raivostui, kuohui valkeana kuten maito. Keväisin kun jäät lähtivät, syltäinen lumi metsissä, tunturilla suli, tuhannet purot juoksivat, silloin tämä koski oli vielä mahtavampi. Silloin vesi pyyhki laulaen väkevää lauluaan nyt kuivana olevan rantakallionkin ylitse.⁴⁷

Haanpään myönteinen suhtautuminen luontoon sisältää myös elämää ja olemassaoloa myöntävän piirteen. Luonnon kauneus lieventää hänen muutoin pessimististä ja kielteistä elämännäkemystään. Hänen asenteensa on etäisesti sukua rousseaulaiselle luonnonromantiikalle, jossa sivilisaatio pilaa ja korruptoi viattoman ja hyvän luonnon.

Valtavan tunturimaiseman hiljaisessa elottomuudessa pienen tunturipuron lirinä kuulostaa Pate Teikasta "kummalliselta soinnulta".⁴⁸ Se ei ehkä ole kaunis sointu, mutta se on kuitenkin elävä sointu, jota Teikka kaipaa pimeään hiljaisuuteen, ja siinä mielessä se on kaunis, sillä elävä luonto on kaunis.⁴⁹ Viimeisen kerran kuuloaisti tulee esiin romaanin lopussa Pate Teikan siirtyessä rajan yli. Neuvostoliittoon. Hän arvelee uudessa olinpaikassaan kaipaavansa synnyinmaan, ei siis isänmaan, kaunistaa luontoa, jonka eräs elementti on suurten jokien vesien solina.⁵⁰ Haanpää ei näytä olevan auditiivinen kauniin kuvaaja vaan visuaalinen. Kauniin kuuleminen jää Noitaympyrässä vähäiseksi.

Haju- ja tuntoaisti jäävät myös vähälle luonnon kauneuden aistijoina. Hajuaistiin kertoja vetoaa vain kerran: "Metsä oli puhdas. Tuoksahti ihmeellisesti pihkalta ja keväältä."⁵¹ Tuntoaisti välittää keväisen tuulen viileän kosketuksen, joka ei ole enää vastenmielisen kylmä kuten talvela.⁵² Kesällä läntisen tuulen kosketus on jo pehmeä. Se on niin pehmeä, että muiden mielihyvää tuottavien asitimusten kanssa se saa maailman Pate Teikan ajatuksissa tuntumaan kauniilta.⁵³ Kolmannen kerran tuntoaisti on luonnon kauniiksi kokemisen yhteydessä esillä Teikan ja Raunio

Lapin oleskelun aikana. Vesi on syövyttänyt kallioon kolon, johon Raunio on kantanut itselleen kylpyveden lämpiämään auringonpaisteeseen. Vedessä Raunio tuntee olonsa hyväksi: "Hänen oli erinomaisen hyvä olla. Haa-
lea vesi hyväili hänen ihoaan. Kosken henki oli kostea ja sopivasti vii-
leä. - - - Siinä kallion kolossa, auringon lämmittämässä vedessä tunti
maisteri Raunio, että hän eli ja oli onnellinen. Tämä oli hänen elämänsä,
hänen maailmansa, jota hänen sielunsa oli aina himoinnut."⁵⁴

Raunion aistimus on holistinen. Hän aistii kylvyssä, luontoäidin koh-
dussa, kuten Karonen sattuvasti toteaa,⁵⁵ koko kehollaan sen miellyttä-
vän olon, jonka lämmin vesi ja ympäristö saavat aikaan. Aistimus laaje-
nee abstraktiksi kauneuselämykseksi, jota tuntoaistin lisäksi täydentävät
kuulo- ja näköaisti. Tuntoaisti on elämyksen välittäjänä ehkä primitiivisin
mutta samalla vaikuttavin.

Teikka ja Raunio kokevat voimakkaan abstraktin kauneuselämyksen
tarkastellessaan keskikesän yössä Lapin tunturimaisemaa. Lapin luonto on
tarpeeksi koskematon ja kaukana pahasta maailmasta, jotta se pystyy
aiheuttamaan abstraktin kauniin kokemisen. Miehet joutuvat uskonnollista
tunnetta muistuttavaan tilaan katsellessaan tunturin laelta Lapin maise-
maa.

Tämä maisema keskiyön auringon omituisessa valossa teki mo-
lemmat miehet äänettömiksi, mykisti heidät. Se täytti heidät
pyhällä, salaperäisellä, vavahduttavalla tunteella, jonka he olivat
ennen kokeneet joskus lapsuudessaan kirkon korkean kuvun
alla. Se toikin heihin hämäriä, selittämättömiä muistoja jostakin
toisesta maailmasta, toisesta elämästä. Kaikki kadotti hetkeksi
mittasuhteensa. Tämä oli tarujen maa. Mutta sekään mistä he
olivat tänne tulleet, ei ollut mikään todellinen maailma. Maail-
manpula ja kommunismi, diktatuuri ja kansanvalta, ne olivat
ylen kaukaisia, unissa nähtyjä, epätodellisia asioita.⁵⁶

Luonnonkauneus sisältää tässäkin varsinaisen esteettisen kategorian
ylittäviä aineksia. Se on vastapaino profaanille, jota Haanpää niin usein
teoksissaan kuvaa. Esteettinen kokemus alkaa lähestyä pyhän kokemista.
Taide ja elämänhartaus lankeavat yhteen.

Tuskin Haanpää on saanut kohtaukseensa mallia Eino Leinon Onnen
orja -romaanin loppukohtauksesta, jossa romaanin ja samalla koko orja-
sarjan päähenkilö Johannes Tamminen tarkastelee maisemaa Rooman lä-
histöllä sijaitsevan Monte Cavon vuoren huipulta. Vuoren huipulta Tam-
miselle "aukenee luonnon ääretön jumaluus vasta kaikessa mahtavuudes-

saan".⁵⁷ Ei ole mahdotonta, että Haanpää olisi lukenut vuonna 1913 ilmestyneen Onnen orjan, mutta luultavimmin kyseessä on sattumanvarainen analogisuus.⁵⁸ Mutta luonnon mahtavuuden ja kauneuden aiheuttama vaikutus on samanlainen. Ihmisten yhteiskunta tuntuu vähäpätöiseltä luonnon saavutusten rinnalla. Luonto on lopulta Haanpäälle paljon tärkeämpi kategoria kuin yhteiskunta.⁵⁹

Pate Teikka ei ole elämyksessään riidattomasti myönteinen. Tunturien mittamaton jähmeys vaikuttaa häneen painostavasti, koska se on eloton. Ajatus siitä, että tunturijärvestä on elävä kala ja kurussa asuu pörröinen karhu, lohduttaa Pate Teikkaa.⁶⁰

Raunio joutuu lähes uskonnolliseen hurmukseen tunturimaisen vaikutuksesta. Uskonnollinen ja esteettinen elämys, pyhä ja kaunis, sulautuvat hänessä yhteen. Rauniolle luonnon mahtava kauneus on enemmän kuin ihmisen artefaktit ja niiden luonnon kauneus.

Tämä on temppeli! sanoi Raunio. - Tämä on vuorisaarna! En kehu jumalallisuudellani, mutta tämä tunturijumala on voimallinen jumala. Se sanoo vallan tehokkaasti, että ylentäkää mielenne! Luulisin sen sopivan monille siellä alhaalla. Jos tämä tunturi olisi suuren kaupungin laidassa niin se vaikuttaisi enemmän kuin kymmenen tuomiokirkkoa ja piispaa yhteensä. Eli voisivathan he tehdä tänne pyhiinvaellusmatkoja.⁶¹

Seuraavana kesänäkin tunturien lumovoima pitää miehiä vielä vallasaan. Pate Teikka miettii syksyn tullen paluuta värikkääseen maailmaan, mutta sen kauneus olisi vain kangastusta. Lapin kauneus on todellista, sillä se ei ole pahan ihmisen luomaa.

Se kaikki oli vielä olemassa: maalit ja valot, tuulessa humisevat sanansaattajalangat, sanomalehtipainokset, suuret mustat kirjaimet ja auto routaisella tiellä. Pate Teikka huomasi katsovansa himoiten tuolle ruskealle tielle. Eivätkö nämä Mooseksen lain puhdistuskuukaudet jo riittäneet?

Mutta tuon tien varrella ei ehkä olisi hänelle leipäpalaa eikä yösijaa. Värikäs maailma, johon tuo tie veisi, oli pahempi kuin eteläiset hiekkaerämaat, pohjolan autiot kiviä. Kaikki sen kauneus ja runsaus oli vain kangastusta, johon ei saanut kajota. Ensimmäisten lumien sadettua he vedättivät ruokatavaransa, varusteensa ja itsensä poroilla hirsimajalleen.⁶²

Haanpään luonnonkaunis ei ole tässäkään puhdas esteettinen kategoria: sillä on latenteja moraalisia ominaisuuksia.

Viimeisen kerran abstrakti kauneuden tunne valtaa Pate Teikan, kun hän on ylittämässä rajaa lähtiessään hakemaan elämälleen uutta alkua Neuvostoliitosta. Vaikka synnyinmaa on tarjonnut hänelle enimmäkseen puutetta, niin sen luontoa hän ei kykene unohtamaan. Isänmaata hänellä ei enää ollut, mutta synnyinmaan luonto jäisi hänessä elämään.

Vaikka hän saisi siellä puuttumattoman leivän ja päivänsä olisivat täynnä mielenkiintoista aherrusta, niin hän voisi kuitenkin herätä yöllä ja muistaa seudut, joissa hän oli juossut poikasena, nähdä kaukaisten tunturien siinon ja kuulla suurten jokien vesien solinan... Ja se ei ehkä olisi mikään mieluinen kokemus. Sen nimi olisi ehkä synnyinmaan kaipuu. Sen rometta ei ehkä sammuttaisi muisto siitä, että ne seudut olivat olleet jäisiä seutuja kerta kaikkiaan, etteivät ne lopulta voineet tarjota muuta kuin harhailevan tien ja vitkallisen kuoleman. On ehkä vaikea elää uutta elämää, kun entisen elämän ja menneen maailman muistot kulkevat öisinä kummituksina mielessä.⁶³

Jos jotain kaipaa näin voimakkaasti, niin sen on täytynyt olla kaunistaa, mielihyvän aiheuttanutta.

Koskematon luonto edustaa siis Noitaympyrässä kauniin esteettistä modifikaatiota. Noitaympyrän luontokuvaukset ovatkin Haanpään tuotannon ehkä silmiinpistävimpiä tässä suhteessa. Haanpäällä on luonnon kauneuden kuvausta muissakin teoksissa mutta tuskin siinä suhteellisessa laajuudessa kuin Noitaympyrässä. Tämä on sitäkin merkillepantavampaa, kun romaanin aihe on yhteiskunnallinen. Luonnon voisi katsoa edustavan sitä vapauden elementtiä, jota Pate Teikka hakee kapitalistisen talouspuolan ja markkinavoimien puristuksessa. Jos yhteiskunta olisi yhtä kaunis kuin koskematon luonto, niin ihminen voisi saavuttaa sen vapauden ja riippumattomuuden, jota Pate Teikka ja maisteri Raunio Lapista hakevat. Mutta tämä on illuusion etsintää - kauniin mutta tavoittamattoman illuusion etsintää Noitaympyrässä.

Kaunis on Noitaympyrässä useimmiten peräisin luonnosta frekvensseillä mitattuna, mutta tämä ei tarkoita sitä, ettei Haanpää löytäisi luonnosta myös rumaa, kuten edellä on jo ilmennyt. Jos luonto on pimeä, kylmä tai kalsea, se ei ole kaunis vaan ruma. Siitä puuttuu silloin Haanpäälle tärkeä elementti - aurinko ja sen mukanaan tuoma elämän lämpö. Talvisen taivaan tähdet eivät ole kauniit sen enempää kuin hangella kimaltelevat lumikiteetkään.

Ylhäällä vilkkuivat jälleen tähdet, nuo liian kaukaiset auringot, lukemattomana parvena ja alhaalla lumikiteitten vielä taajempi lauma. Nuo molemmat, suunnattomat, välipitämättömät kasvot. Niiden ilme ei muutu elivätpä kasvit ja elävä liha mihin tyyliin tahansa.⁶⁴

Tähdet ja lumikiteet eivät ole elämää luovia elementtejä kuten aurinko. Vaikka niiden voisi katsoa olevan esteettisesti arvioiden kauniita, niin Haanpään katsannossa ne eivät ole kauniita. Niiden valolla tai kimmentämisellä ei ole positiivista varausta. Ne edustavat kylmää ja kuollutta, kun Haanpään kaunis on lämmintä ja elävää. Ei edes sinertävä maaliskuun ilta vielä kykene herättämään Pate Teikassa kauneuden tunnetta vaan eräänlaista metafyyssistä kauhua ja tyhjyyttä.

Ilta on tullut. Edessä näkyi taivasta vasten Teerivaara kuten musta, suunnaton eläin. Sen yläpuolella riippui kuu suurena ja kalpeana. Sinertävä maaliskuun ilta. Oli kuin olisi jossain kaukana soinut, kutsunut. Pate Teikka tunsu yht'äkkiä kuinka yksinäistä, surullista, köyhää täällä oli. Pois, liikkeelle! Tuolla vaaran takana oli ainakin monta ihmistä. Pastori ja kymmenen juttua, mandoliini, shakkilaudan ruudut...⁶⁵

Ihmisestä riippumatonkin luonto on esteettisenä ja eksistentiaalisena ilmiönä ambivalentti. Luonnon kokeminen kauniina tai uhkaavana riippuu myös henkilöhaamon subjektiivisista mielialoista. Silloinkin kun koskematon luonto näyttää kielteiseltä, kuvauksen lyrisyys sovittaa sitä teoksen esteettisten kokonaispyrkimysten kanssa, mutta tiettyä säännönmukaisuutta Haanpään luonnonkokemisessa kuitenkin on.

Auringon merkitys mielihyvän ja toisaalta pimeän ja kylmän vuodenajan merkitys mielipahan tuottajana näkyy siinäkin, että Haanpää personifioi auringon ja lämpimän vuodenajan ja kylmän vuodenajan näkyvät taivaankappaleet ja luonnonilmiöt. Aurinko tulee alakuloiseksi ilmeeltään jo syyskesällä.⁶⁶ Vuodenaikojen kierrossa se menee kohti kuolemaansa, mikä heijastuu myös ihmiseen. Erityisen selvästi pimeän ja kylmän muutta luova merkitys tulee näkyviin Pate Teikan ja maisteri Raunion viettäessä talvea Lapin erämaakämpässä. Kuollut luonto on lohduton. Siitä ei löydy kauniin aineksia, mutta sen uhkaava synkkyys on hallittu esteettisen muodon avulla. Rumuudessakin on lyrisiä sävyjä. Tietty kuvauksen rytmyisyys, esimerkiksi "Ne laskeutuivat mykässä tanssissa ..." jne. pehmentää luonnon uhkaavaa synkkyyttä.

Talvi tunturin keskellä oli pakkasäkeä, hirmuinen, liikkumaton. Se toi Pate Teikan mieleen tyhjän iankaikkisuuden. Pimeyttä. Joku tunti harmaata päivänkajoa, kuten aavistus, kuten hämärä muisto menneisyydestä, jolloin ajalla oli vielä vaiheensa. Tuulikin oli kuollut, väsynyt johonkin tunturien juurelle. Lumihiihtaleet olivat ainoa merkki liikunnosta, elämästä. Ne laskeutuivat mykässä tanssissa jostakin ylhäältä, putosivat, lepäsivät kuolleina, liikkumattomina. Yhä paksumpina, upottavimpina levisivät valkoset lumikerrokset. Sitten voi olla selkeätä. Tähdet välkkyivät, kuu näytti kylmät kasvonsa, revontulet sädehtivät. Pakkanen napsoi oksissa ja hirsimajan nurkissa.⁶⁷

Tähän passukseen Haanpää on kasannut ilmauksia, jotka luonnon yhteydessä herättävät mielipahan tunteita. Talvi on pakkasäkeä, hirmuinen ja liikkumaton eli talvi personifioidaan vastenmieliseksi, rumaksi henkilöksi. Se ei edusta elämää vaan iankaikkista tyhjyyttä, kuolemaa, mikä Haanpäällä on yleensäkin rumaa.⁶⁸

Leijuvat lumihiihtaleet saattaisivat olla kauniita, mutta kontekstissä ne eivät ole, vaikka ne pudotessaan edustavat liikettä, mutta niiden liike on kuollutta. Ne muodostavat elämää peittävän kerroksen, hautakummun. Tähtien ja kuun valo on sekin kylmää ja kuollutta.

Luonto muuttuu rumaksi, jos ihminen käyttää sitä hyödykseen. Pate Teikka havaitsee vaaran päältä, kuinka teräaseet olivat tehneet metsässä hävittävää jälkeä ja harventaneet metsän tummanvihreää verhoa.⁶⁹ Kaupungissa, jossa luonto on saanut väistyä ihmisen tieltä, ei nähdä kaunistaa. "Pienen kaupungin kaduilla kulkivat autot ja kohoilivat ikävän harmaat pölypilvet."⁷⁰ Enempää Haanpää ei juuri vaivaudu kaupungista miljööni sanomaan. Se on ikävän harmaa, mikä on Haanpään tyypillinen ruman väri. Sieltä puuttuvat kirkkaat luonnon värit. Ruma alkaa tällöin palvella Haanpäällä moraalisia tarkoituksia. Luonnon rumuus on muistuttamassa ihmisen puutteellisuudesta ja hävityshalusta sekä epätarkoituksenmukaisista yhteiskuntarakenteista. Haanpää ei tukeudu kuvauksessaan eksplisiittisesti marxilaiseen näkökulmaan. Hänen ihmisen pilaaman luonnon kritiikkinsä on yleisluonteisempaa. On kyse yhtä paljon modernin sivilisaation kritiikistä kuin kapitalistisen yhteiskuntajärjestelmän torjumisesta.

Pate Teikan ja metsäpäällikkö Pason juopotellessa esikaupungissa Paso ehdottaa, että he lähtisivät etsimään naisia Kankaan esikaupungista.

Harmaita ja värikkäitä mökkejä suuressa sekasorrossa, ahtaita solia. Seutu, jossa jo päältäkäsin voi aavistaa piilevän paljon elämää, rumaa ja kaunista.⁷¹

Esikaupunki on siis sekasortoinen ulkonäöltään eli siltä puuttuu kauneuden perusedellytys harmonia. Sen värikkäät mökit viittaavat elämään, jossa harmaan rumuuden ohella on olemassa myös kauniin aineksia.

Metsäpääällikkö Paso kokee kaupungin erityisen vastenmieliseksi. Sieltä puuttuu vapaus. Se kahlitsee ihmistä.

Minä en pidä kaupungista, en ylipäänsä huoneista. Niissä ahdistaa henkeä. Minä olen enemmän aikani oleskellut taivasalla. Minä en pidä joutavista säännöistä, enkä monista kaavoista. Minä en suurin surmini pane kaulusta kaulaani. Miksi pitääkin ihmisen saada pantaa kaulaansa kuten koiran...⁷²

Paso haluaisi joskus aamulla huutaa ahdistuksensa ulos, mutta ei voi sitä tehdä, sillä määräykset kieltävät huutamisen. Lintu voi ilmaista tunteensa vapaasti, mutta ihminen ei. Kaupunki ei tarjoa vapautteen pyrkivälle mahdollisuutta. Se on luotaantyöntävä Noitaympyrän kontekstissä. Se on siinä mielessä ruma. Pasoa ei sido kaupunkiin mikään muu kuin varallisuuden kartuttamiseksi hankittu talo. Mutta se palaa. Se ei edusta pysyvää kauniista puhumattakaan.

Yleensäkin siellä, missä ihmisen käden jälki näkyy, on syntynyt enimmäkseen rumaa. Pate Teikan ja Raunion paetessa pahaa maailmaa illusionsa perässä Lappiin Raunio vavahtaa ihastuksesta auton edetessä tunturimaisemaan.⁷³ Mutta miesten tyrmistys on suuri, kun he saapuvat lapinkylään.⁷⁴ Kylä on räikeydessään esteettisesti sopimaton ympäristöön.

Siinä oli kauppakartanoita, virkamiesten asuntoja, postitalo, sairaala, apteekki, putka, monikerroksinen hotelli. Maalia, maalia! Puhelin ja sähkölennätin ja pitkin lankaa kulkisi myös valo talven pimeyden saavuttua. Punaiset bensiiniasemat seisovat kuten jumalankuvat. Autoja, autoja ja niiden vähämielisiä kiljauksia ja kukkopöksyisiä turisteja.⁷⁵

Raunio kauhistuu myös Pate Teikan ajatusta: ihminen koneineen ja elinkeinoineen tunkeutuisi joskus tunturiin ja tunturien sisäänkin. Hän näkee ihmisen kauniin luonnon raiskaajana. Raunio on esteetti, kun taas Teikka on suhteessaan luontoon pragmaattisempi. Rauniolle kauneus on

myös itseisarvo, mutta Pate Teikka kaipaa enemmän elämää kuin jähmettynyttä kauneutta. Rauniolle ihminen koneineen on kauneuden turmelija. Raunio etsii kauneutta sieltä, missä ihmisen hajukaan ei ole tunnettavissa. Korpelan erämaatalo ei hänelle tämän takia kelpaa, vaikka se on lähes koskemattoman luonnon keskellä.

Kaunista on vapaa ja luonnollinen, rumaa taas se, joka keinotekoisesti niitä kahlitsee. Haanpään kauniin ja ruman kategoriat lähestyvät tässä todellisuudessa koetun pyhän ja alhaisen kategorioita. Niissä on myös moraalista latausta. Haanpää tunkeutuu todellisuuden vastenmielimmillekin alueille; hän kuvaa häikäilemättä epämoraalisuutta, tunteettomuutta, ihmisen fysiologisia toimintoja. Hän asettaa groteskisti näytteille myös ihmisarvoa alentavia asioita. Mutta hän tekee sen laajentaakseen ihmisen tietoisuutta, saattaakseen "rumatkin" asiat taiteen ja huumorin hallittaviksi ja luodakseen intensiivisen jännitteen ruman ja kauniin, profaanin ja miltei pyhän välille.

2. Ihminen - kaunis ja viaton, ruma ja turmeltunut

Ihminen ei yleensä ole Noitaympyrässä kaunis, vaikka ihmisenkin on osa luontoa. Mutta hänen tekonsa ovat enimmäkseen rumia ja hänestä itsestäänkin on tullut ruma. Ihmisen kauneuden edellytyksenä näyttäisi olevan kuten luonnonkin koskemattomuus, neitseellisyys, viattomuus: vaikka ei kirjaimellisesti niin kuitenkin turmeltumattomuus, kyvyttömyys tehdä toiselle tarkoituksellisesti pahaa.

Pate Teikka laskee koskea tukilla osittain tehdäkseen vaikutuksen rannalla pyykkiä peseviin tyttöihin. Koskemattomuuteen ja turmeltumattomuuteen viittaa Haanpään käyttämä substantiivi tyttö.⁷⁶ Toinen tytöistä ei miellytä Pate Teikkaa, sillä hän on liian paksu, liian punakka, liian isoääninen. Pyöreys ja lihavuus sijoittuu yleisemminkin Haanpään tuotannossa ruman kategoriaan⁷⁷; tosin Kinnunenkin on pannut merkille, että pyöreys voi olla myös positiivinen piirre.⁷⁸ Noitaympyrässä pyöreys on kuitenkin negatiivinen ominaisuus, mihin viittaa myös teoksen nimi.

Toinen tytöistä on sitä vastoin sievä, vilkas ja värikäs kuin tunturipurojen tammakko.⁷⁹ Haanpää käyttää tytön vertauskuvana kalaa, tammukkaa, jonka hän on kuitenkin muuttanut asuun tammakko, joka on

oivallinen kontaminaatio tammasta ja naarastammukasta. Tytön kauneutta kuvatessaan Haanpää on epätyypillisen superlatiivinen.

Toinen oli pienempi, sievempi, kalpeampi, aivan toisella tapaa elävältä, vilkkaalta vaikuttava. Hän oli ikäänkuin joku herras-nainen, vaikka työ olikin tehnyt hänen kätensä punaisiksi ja karkeiksi. Hänen silmänsä olivat tummat. Niissä oli kuten kosken vettä, kuten auringon monivärisiä säteitä. Pate Teikasta tuntui, että niiden katse teki jollain tavalla hyvää hänelle. Koko tyttö oli hänestä parhaiten verrattavissa tunturipurossa uivaan tammakkoon, vilkkaaseen, koreakupeiseen kalaan, joka karkaa piiloon, joka ottaa perhoon äkisti... Aiheuttiko tuon tunteen tuo punatäplikkäs läninki?⁸⁰

Tyttö on pieni ja sievä toisin kuin ystävättärensä, joka on iso ja paksu eli ruma. Tytön kauneus rinnastuu luonnon kauneuteen: hänen silmänsä kuvastavat kosken vettä ja auringon säteitä. Hän on luonnon luoma - yhtä viaton kuin tammukka. Tyttö ei ole muuttunut tietoisiksi omasta viehättävyydestään.

Mutta Haanpää muistuttaa, että muu kauneus paitsi luonnon kauneus on katoavaa. Tytön punatäplikkäästä leningistä Teikan mieleen tulee tammukka ja samalla se, että hänellä itselläänkin oli ollut äidin antama punatäplikkäs paita. Paita pilkkuineen oli hävinnyt aikoja sitten, "kuten katoaa kaikki kaunis..."⁸¹ Ihminenkin on sittenkin katoava leninkeineen ja paitoineen. Hänen kauneutensa on katoavaa.

Pate Teikka rupeaa seurustelemaan "tammakkonsa" kanssa, jota Haanpää nimittää koreaksi kalaksi, ihanaksi olennoiksi, kauniiksi tunturipuron tammakoksi, pieneksi kauniiksi kalaksi, somaksi tammakoksi, kauniiksi kalaksi, somaksi tunturipuron kalaksi, kauniiksi pilkukkaaksi tammakoksi.⁸² Haanpää siis lähes poikkeuksetta lisää substantiiviin kala, tammukka tai tammakko määreeksi adjektiivin kaunis tai sen kanssa synonyymisen ilmaisun.

Pate Teikka kokee lyhyen romanssin tytön kanssa, jonka aikana hän yöpyy usein tytön aitassa, ja he ovat "hyvin, hyvin tyhmiä"⁸³ eli suhde ei jää ilmeisesti vain platoniselle tasolle.⁸⁴ Mutta suhde pysyy kauniina. Siihen ei tule mukaan rumaa, vaikka suhde loppuukin eroon ja tytön kyyneliin, jolloin tämän silmissä "pisarteli vettä, pieniä kirkkaita pisaroi-ta", ja "kauniit silmät olivat kastuneet hänen tähtensä".⁸⁵ Pate Teikka jopa arvelee, että tytön kyyneleet olisivat kuin sade, joka sulattaa rou-dan ja tekisi hänet paremmaksi. Kaunis saattaa siis vaikuttaa ihmiseen

myös kvalitatiivisesti. Kaunis ja hyvä saattavat edellyttää toisiaan. Mutta maailma on sittenkin liian kova ja karu, jotta kahden köyhän kauniista suhteesta saattaisi kehittyä pysyvää. Se olisi myös Pate Teikan perusfilosofian vastaista, sillä hän ei halua saattaa maailmaan uusia ihmisiä kärsimään entisten lisäksi. Teikan ja tytön lyhyt romanssi on romaanin ihmissuhteista ainoa, jota voi sanoa kauniiksi ja pyyteettömäksi. Pate Teikka tosin ajattelee esin olevansa tammakkoa onkiva perhostelija, mutta hän huomaa, että tyttö on aina hänen mielessään, tahtoipa hän tai ei. Pate Teikka toisin sanoen on rakastunut tyttöön tämän kauneuden takia. Rakastumisen vaikutus on niin voimakas, että Pate Teikan uittokaverin haitarinsoitto, joka oli ennen vihlonut Teikan korvia, ollut siis rumaa, kuulosti rakastumisen ansiosta "melkein kauniilta, musiikilta, taiteelta".⁸⁶ Tämä on lähes ainut passus, jossa Noitaympyrässä taide on kauniin edellytys. Tytön romaanit, joita Teikkakin silmäilee, ovat "tyhmiä" eli todennäköisesti yliromanttisia.⁸⁷

Myös puutavarakaupungissa Pate Teikka kohtaa tyttöjä, joista erään, "vaalean, paljon lavertelevan, nauravan tytön"⁸⁸, hän vie elokuviin, mutta tyttö ei herätä hänessä kauneusaistimuksia. Haanpää ei käytä työstä ilmaisua, jonka voisi tulkita tarkoittavan kaunista. Hän on puutavarakaupungin tyttö, jolla ei ole tammakon luonnonmukaista kauneutta.

Viimeinen nainen Teikan taipaleella on mahtavan Korpelan talon tytär, joka on "komea, heiluvalehteinen nainen".⁸⁹ Tyttäreen sopii paremmin adjektiivi komea kuin kaunis, sillä hän on tietoinen olemuksestaan toisin kuin tammakko-tyttö. Hän on nainen. Ylevän kategoriaan Haanpää ei kuitenkaan Korpelan tytärtä sijoita, sillä siinä omaisuuden pöyhkeydessä, mitä Korpelan talo edustaa, ei ole ylevää. Mutta Korpelan tyttären läheisyys kauniina kesäpäivänä saa maailman tuntumaan Pate Teikasta kauniilta.

Taivaan kaari oli juhlallisen sininen ja korkea, niin kuin vain ihanteellisimpana kesäisenä sunnuntaina. Läntisen tuulen kosketus oli pehmeä. Tytön värikäs puku, hänen läheisyytensä, tuntuivat myöskin ilahduttavilta asianhaaroilta. Kaikki seikat kuten salaisessa yhteisymmärryksessä synnyttivät sellaisen tunnelman, että tämä maailma oli kaunis, että siinä oli hyvä elää.⁹⁰

Tässä Haanpää kytkee yhteen kauniin ja hyvän, esteettisen ja moraalisen. Kauneudella on myös eksistentiaalisesti myönteinen vaikutus. Se todistaa itse elämän arvosta.

Korpelan tytär ja Pate Teikka ovat niin eri maailmoista, että heidän välilleen ei voi syntyä romanssia - ei kaunista eikä vähemmän kaunista.⁹¹ Tosin Haanpää kertoo analogisessa tilanteessa olleesta kulkumiehestä, joka isoon taloon avioitumalla nousee yhteiskunnan huipulle ministeriksi asti.⁹² Pate Teikka ei voi kuitenkaan eettisistä syistä seurata tämän lipeväkieliseksi lestadiolaiseksi heittäytyneen miehen tietä.

Inhimillistä kauneutta tai komeutta maskuliinisella puolella edustaa Niemi-poika, tukkilainen. Hän on muista jätkistä poiketen hoikka, sirosäärinen, hänellä on kihara otsatukka. Hän on siis ulkomuodoltaan sopusuhtainen.⁹³ Niemi-pojan kohtalona on hukkua suman selvityksessä. Kuolema muuttaa hänen kauniin ruumiinsa rumaksi - runnelluksi ja hapantuneeksi. Jätkistä kaunein tuhoutuu. Rumalla on tässä niin ikään ole-massaolon arvoonkin liittyvä merkitys. Kauneinkin ihminen on tuomittu tuhoutumaan. Ihmisen kuolema tekee hänet rumaksi, mutta tuhon voi aiheuttaa myös järjestelmä, jota Niemi-poikakin palvelee - henkensä uhraten. Pate Teikasta juuri kauniin tuhoutuminen tuntuu väärältä.

Esimerkiksi se, että Niemi-pojan ruumis kuului nyt löytyneen joesta runneltuneena ja hapantuneena, antoi hänelle ajatuksen aihetta. Miksi piti juuri Niemi-pojan sortua Vanttauskoskeen? Oliko hän kypsä kuolemaan, olivatko hänen tekonsa jo tehdyt? Tuolla punakalla, komeatukkaisella nuorella miehellä olisi luullut olevan vielä edessään vuosia, monen puun kaataminen, monta juoksua niljakkailta hirsillä, tyttöjä, suvun jatkaminen.⁹⁴

Ihminen on Noitaympyrässä kuten Haanpään muussakin tuotannossa enimmäkseen ruma. Raunion mielestä jo ihmisen teot ovat yleensä rumat, vastenmieliset ja joskus mielipuoliset. Viron ja Aunuksen heimosodissa käynyt Raunio näkee ihmisten sotaleikit nyt toisessa valossa.

Leipää kavennettiin, jotta saataisiin paljon ruutia. Kerran taa-sen miljoonat miehet kyyristelisivät maakuopissa ja odottelisivat milloin pommi murskaa heidän luunsa, milloin myrkyllinen kaasu tukehduttaa heidät. Minkä vuoksi? Kukaan ei tiedä. Aikanaan tehdään rauha, synnytetään lapsia, järjestetään ne armeijaksi, keksitään uusia tappokoneita ja tappotapoja. Tämä on maailman historiaa.⁹⁵

Ihminen on ruma ja paha. Ruma on jälleen moraalinen kategoria. Ruman provosoiva paljastaminen palvelee epäsuorasti eettisiä päämääriä. Ihminen silpoo ja tappaa, luo rumuutta, kun pitäisi luoda kauneutta.

Yliopistossa filosofiaa lukenut Raunio intoutuu saarnaamaan Teikalle ihmisen järjettömydestä. Voimakkaimmat ja terveimmät pannaan sodissa tappamaan toisensa, silvottuja hoidetaan yhdessä hullujen ja sairaiden kanssa vuosikymmeniä samaan aikaan kun terveet joutuvat yhä ahtaamalle. Ihminen on kääntänyt luonnonjärjestyksen nurin, sillä kelvottomat saisivat kuolla ja terveiden tulisi saada parhaat elinmahdollisuudet.⁹⁶

Raunion darvinistisessa filosofiassa voi nähdä kansallissosialistisia piirteitä. Rumille ja kelvottomille ei kannattaisi antaa elämisen oikeutta. Raunio on filosofiassaan tinkimätön. Hän joutuu yhdessä Pate Teikan kanssa auto-onnettomuuteen, jonka johdosta hänen toinen jalkansa amputoidaan. Hän ei halua jäädä elämään rumana jalkapuolena, vaan surmaa itsensä.

Noitaympyrässä ihminen, lähinnä nuori nainen, saattaa olla kaunis, kuten oli Pate Teikan tammukka. Mutta enimmäkseen ihminen, myös nainen, on ruma. Pate Teikalle ei ole äidistäänkään jäänyt kuin ruma kuva. Pate Teikka on avioton lapsi, jonka ajatukset äidistä eivät ole kauniita.

Oikeastaan hän ei ajatellut äitiään millään rakkaudella, kaipauksella. Hänen muistiinsa oli jäänyt luiseva, ennen aikaansa vanhentunut nainen, joka lankeamisensa jälkeen, Pate Teikan elämän ajan, oli saanut huvituksensa virsikirjasta ja postillasta ja lähimmäistensä arvostelusta. Sellainen kuva oli Pate Teikalla äidistään.⁹⁷

Teikan äiti ei siis ollut ulkoisesti kaunis, mutta Teikka ei voinut nähdä hänessä edes sisäisesti kaunista.

Pate Teikan mielestä kaunis voi olla vain pieni ja siro nainen: kaiken sen vastakohta, mitä jätkä näkee ja kokee kovassa kämppäelämässään.⁹⁸ Myös naisen tyrkyttäytyvä seksuaalisuus on Pate Teikan mielestä rumaa. Elokuvalehden paljasrintaiset naiset ovat vain ärsyttäviä. He ovat verhotomia "tissi-ihmisiä", joita likaiset sormet lehteilevät niin kauan, että he kokevat luonnollisen kuoleman.⁹⁹ Puutavarakaupungin elokuvissa sankaritaran "yletön poven aaltoilu" ei näytä Pate Teikasta kauniilta eikä kiihottavalta vaan naurettavalta. Tässäkään "tissi-ihmisessä" Teikka ei näe kaunista. Äärimmäisen rumia ovat puutavarakaupungin yleiset naiset, joita Pate Teikka kohtaa öisillä kaduilla. Hänelle ei tule mieleenkään ruveta seksuaalisuhteeseen näiden kanssa. Pate Teikka miettii naisten kohtaloa:

Kuinka paljon siihen lienevät vaikuttaneet olosuhteet, nälkä, avuttomuus kaiken sekavuuden keskellä, yhteiskuntajärjestys, jossa kaikki eivät voineet tahi uskaltaneet tahi halunneet antaa jatkuviin, kohtalokkaihin, sukupuolisiin liittoihin? Kuinka paljon kunkin synnynnäinen yksilöllinen laatu? Miksikä ei ansaita leipäänsä, ylellisyyttäkin, huvittelemalla? Mutta käypi ilmi, että leivän ansaitseminen on lopultakin työ, rasitus. Näiden ammatti-ihmisten kohtalo oli useimmiten kurja. He olivat ehkä alussa tarjonneet iloja ja suloja herrasmiehille hyvästä hinnasta, mutta sitten kuluneet, sairastuneet. He saivat nyt kundeikseen jätkiä, puutavarakaupungissa. Laatu huononi, hinta halpeni. Pian heissä oli kaikki kurjuuden leimat. Heitä ei tuntenut ihmisiksi juuri muusta kuin jäljistä. He eivät kelvanneet kenellekään. He olivat kuten käveleviä raunioita.¹⁰⁰

Passuksesta näkyy, että Haanpää ei erota kaunista ja rumaa yhteiskunnallisista yhteyksistään, vaikka huomioon otetaan myös mahdolliset yksilölliset syyt. Nämä ruumiinsa myyjät edustavat inhimillisen rumuuden äärimmäistä kategoriaa: he ovat käveleviä raunioita. Ehkä tässä on aluusio maisteri Raunioon, josta tulee myös raunio - eikä edes kävelevä.

Rumaa seksuaalisuutta ja samalla räikeää naturalismia edustaa Noitaympyrässä kohtaus, jossa Paso Pate Teikan seuraamana lähtee etsimään puutavarakaupungin esikaupungista yleistä naista. He näkevät pensaikossa seurueen, jossa on yksi nainen ja ryhmä miehiä.

- Kas, sanoi Paso, - siellähän on saha käynnissä! Mitäs me turhaan lähdemme kauas kalaan...
 - Pate Teikka näky suorastaan tympäisi.
 - Ei mennä sinne, sanoi hän.
- Mutta Paso meni. Hän oli kovasti humalassa. Hän ei kursailut. Pate Teikka näki miesryhmän keskellä pihkaisten housuntakamusten liikahtelevan. Sitten oli Paso paikalla suurena, raskasliikkeisenä kuten härkä. Hän tarttui toisella kädellään miestä housuntakamukseen ja toisella niskaan. Sitten mies lensi pari sylvää ilmassa. Mutta samassa sakkii oli tilanteen tasalla. Iskuja alkoi sataa tunkeilijan niskaan. Paso pöyhistytti pystyyn ja iski vastaan.¹⁰¹

Aktin mekaanisuus saa aikaan muuallakin teoksessa ruman yhteydessä ilmenevän mustan huumorin vivahteen. Todellisuuden kuvaaminen automatisminahan on aina koomista - mutta päällimmäiseksi nousee kuva animaalisesta, lohduttomasta, aidot ihmissuhteet kadottaneesta ihmisestä.

Tässä seksuaalisuus on kuvattu kuvottavan rumaksi - pelkäksi himoksi. Pate Teikka kykenee näkemään asiassa myös sen humoristisen puolen: "Lähtö sieltä tuli uusille sulhasille."¹⁰² Kaunista hän ei avoimessa seksu-

aalisuudessa näe. Teikan ja tammakon seksuaalisuhde on sen sijaan kuvattu hyvin alluusionomaisesti, voisi sanoa kauniisti. Haanpään kielen monimerkityksellisyys tulee tässäkin esiin ja samalla se, miten subjektin on pystyttävä kontekstin mukaan tajuamaan konnotatiiviset merkitykset.

Myös miehet ovat enimmäkseen fyysisesti rumia. Poikkeus on em. Niemi-poika. Ilmeisesti myös Pate Teikka on ulkomuodoltaan miellyttävä, mutta sitä Haanpää ei kuvaa. Ainakin hän miellyttää naisia, kuten tammakkoa ja jopa vauraan Korpelan talon tytärtä, joka antautuu puheisiin oudon kulkumiehen kanssa.

Jätkät ruokkoamattomine ulkomuotoineen ja risaisine vaatteineen eivät ole kaunis näky. Tavallisesti heillä ei ole tarvetta kiinnittää huomiota ulkomuotoonsa. Tieto siitä, että herrojen kämpillä on naisvieraita, saa kuitenkin eräät jopa ajamaan partansa,¹⁰³ mutta yleensä he ovat likaisia. Haanpää ei kuitenkaan korosta tätä. Jätkät eivät ole rumuuteensa syypäitä, sillä olosuhteet ovat sellaiset, että heillä ei ole mahdollisuutta kiinnittää huomiota puhtauteen ja ulkomuotoon.

Sellaisetkaan miehet, joilla on mahdollisuus huolehtia puhtaudestaan ja ulkomuodostaan, eivät silti ole kauniita vaan rumia. Korpelan talon isäntä ja poika eivät ole rumia tai siivottomia ulkomuodoltaan, mutta heidät tekee vastenmieliseksi Pate Teikalle heidän asenteensa, jotka korostavat eriarvoisuutta ja vaurauden merkitystä ihmisarvon määrääjänä. Isäntä on kuin "juhmukulmainen, nupo sonni", ja poika muistuttaa "juhmukulmaista härkää".¹⁰⁴ Varallisuuden hankkimiseen keskittynyt Paso on myös ruma mies. Hän esiintyy kaupungissakin parta ajamatta ja uittoasuaan.¹⁰⁵ Mennessään kerran onnistuneen uiton jälkeen yhtiön johtajan puheille Paso on niin ruma, että johtaja ei edes tunne häntä.

Mutta varsinkin silloin oli hänen asunsa säällimäinen. Suuri sarkatakki, likainen, savustunut, hattu kuvaamattoman rypistynyt, naama parroittunut, ruumiissa liian valvomisen tuntu. Siten hän käveli puutavarakaupungin katuja ja ravitsi kulkiessaan itseään metrinmittaisesta makkarapötkystä.¹⁰⁶

Lohdutonta todellisuuskuvausta pehmentää vain hivenen liioitteluun perustuva koominen yksityiskohta: metrinmittainen makkarapötky.

Purkaessaan miesjoukon ja naisen "sahaa" Pasokin muistuttaa "suurta, raskasliikkeistä härkää"¹⁰⁷ kuten Korpelan isäntä ja poika. Vielä rumemman tai hullunkurisemman vaikutelman Paso tekee, kun hän talonsa

sytyttyä palamaan ryntäilee edestakaisin huolissaan taloon jääneistä arvo-papereistaan. Koomisuus on tässäkin rumuutta lieventämässä.

Mutta silmiinpistävintä paikalla oli metsäpäällikkö Paso. Hän esiintyi paitahihasillaan, avojaloin, vain housut jalassa, juoksen-nellen ja kiroillen. Hänen vuoteesta nousunsa oli ilmeisesti ollut kiireellinen, sillä lakana oli takertunut hänen housujensa ja selkäpuolensa väliin ja laahautui nyt hänen perässään pitkänä, valkoisena pyrstönä. Hänen ulkonäkönsä oli sellainen, että sille olisi saanut yllinkyllin nauraa.¹⁰⁸

Traaginen ja koominen sekottuvat tässä toisiinsa. Asiaankuulumaton yksityiskohta - lakanalaahus - ja tilanteen vakavuus luovat yhdessä koo-misen vaikutelman.

Pasonkin tekee rumaksi hänen kiintymisensä varallisuuteen. Hän on yhtä ahne kuin Korpelan isäntä ja poika. Ahne ihminen on ruma. Esteet-tinen ja moraalinen lankeavat yhteen.

Köyhä ihminen ei ole Noitaympyrässä sen kauniimpi kuin rikaskaan. Ehkä rumin mies koko Noitaympyrässä on kruununtorppari Turakka,¹⁰⁹ jätkien vihamies. Jätkät olivat pieksäneet hänet niin, että Turakan kyn-net olivat jääneet koppuraan kuin petolinnun kynnet. Raivoaan ja pahan-sisuusuttaan hän ei ollut menettänyt edes tulipalossa, jossa hän paloi niin pahoin, että lääkäri antoi hänelle jo kuolemantuomion. Hänessä on rumaa raivoa, jonka Pate Teikka mietiskelee olevan hengissäpysymisen ehto. Turakan rumuus selittyy myös hänen ahneudellaan. Hän ei sallisi kenenkään kulkevan pihamaansa läpi, koska se on hänen pihamaansa. Hän uhkaa tappaa tätä yrittävän Pate Teikan viikatteella. Hevosensa hän on valmis räähkäämään kuoliaaksi ylisuurella kuormalla ruoska kourassa. Samoin kuin ahne Paso hänkin ryntää tulipalosta pelastamaan henkensä uhalla omaisuuttaan, ainoaa lehmäänsä.¹¹⁰ Turakka on Pason kanssa ana-loginen hahmo rumassa ahneudessaan.

Köyhyydessä ei Noitaympyrässä ole kauneusarvoja. Köyhyys ei jalosta ihmistä, tee häntä moraalisesti paremmaksi. Köyhyys ja sen mukanaan tuoma viheliäisyys on rumaa. Pate Teikka hahmottelee romaanin alussa mielessään elokuvaa Asunnot, jonka hän aloittaisi köyhästä torpasta.

Sänky, pöytä, istuinvälineitä, vaateryysyjä, lapsia... Koko tun-nelmassa kuin varman tuhon uhkaa. Vain perin laimeata toivoa: kunhan viipyy...¹¹¹

Köyhyyden seuralainen nälkä on ruma. Nälän rumuutta Haanpää tehostaa groteskilla kuvalla: "Sanovat, että nälkään kuolleen ruumiskin on ruma: peräsuoli kääntyy nurin."¹¹² Nälkää ei pyhitetä kauniilla kärsimyksellä.

Yksi rumuuden laji Noitaympyrässä on likaisuus. Se tulee esiin jo ensimmäisessä luvussa Kämpä. Elokuvalehti, jota miehet selailevat, on likainen ja repalainen.¹¹³ Likaiset sormet lehteilevät sen verhottomia "tissi-ihmisiä". Lehti kuolee likaisuuteensa ja repaleisuuteensa. Myös kortit, joilla miehet pelaavat, ovat likaisia, koska miesten kädet ovat ne lianneet. Miehissä on runsaasti syöpäläisiä, joita he iltapuhteella yrittävät vaatteistaan hävittää. Haanpää intoutuu luteita kuvatessaan eräänlaiseen luteen rumuuden ylistykseen.

Ja kun lopen uupunut mies viimein nukkui, niin silloinkin hän unissaan kiroili ja raapi ihonsa verille. Kirottu olkoon tuo venrenhimoinen, lukemattoman taaja armeija, joka ei piittaa paloöljyn eikä tärpätin katkusta, ei myrkystä, jota on ruiskutettu niiden lymypaikkoihin! Pieni, nahkanlaiha, haiseva otus.¹¹⁴

Kämpämiljööön vastenmielisyyttä ja rumuutta kuvatessaan Haanpää vetoaa kaikkiin aisteihin, kuten hän teki kauneuttakin kuvatessaan. Pate Teikka kiihdyttää itsensä nautintoon kuvitellessaan, miten papit ja herrat pantaisiin joskus kokemaan kämpän lian ja syöpäläisten viheliäinen rumuus: tekemään opintomatka ympäristöön, jota he eivät tunne.¹¹⁵ Pate Teikka tuntee melkein sadistista iloa, kun hän kuvittelee, miten herrat saisivat kokea kämppäelämän rumuuden.

Kolmekymmentä pappia ja muuta herraa, valkoisine paitoineen ja mustine llepeineen, metsässä, sateessa tai pakkasessa, koko päivän. Ja sitten illalla kämppään. Siinä et paljon levittele siipiäsi. Eikä ole puhettakaan pesusta, ei muutettavista vaatteista. Puristele vain niistä enintä vettä ja koeta saada ne sellaiseen paikkaan, etteivät aamulla olisi ihan märkinä. Sitten yö ja uni ja kaksisataatuhatta ludetta...¹¹⁶

Öistä kämppää ja sen ihmisiä kuvatessaan Haanpää on aistivoimaisimmillaan. Vastenmielistä rumuutta pehmentää tässä koominen kuva ihmisenahan tiukkuudesta. Ruman funktio ei ole yksinomaan kielteinen, vaan Haanpää kuvaa ihmisen fysiologiset toiminnot kaunistelematta.

Kuului piehtaromista, kynsimistä, hengitystä, huokauksia, kaikenkaltaisia pihahduksia ja sihahduksia. (Pastorin selitys: köyhään ihmiseen on riittänyt nahkaakin vähän: kun silmät painuvat kiinni täytyy jonkun muun aukon aueta.) Ilma oli sakeaa monista hengityksistä, kuivuvien verhojen, hien ja lian hajusta.¹¹⁷

Sen kauniimpi ei ole kahden vanhan jätkän, Stonkin ja Sotasaalis-Äijän kämppä. Se on matala ja tuhuinen. Vain viina ja hiiloksen liekki saavat sen näyttämään vähän kodikkaammalta.

3. Yhteiskunta - kaunis utopia, ruma sortaja

Yhteiskunnallista kauneutta Noitaympyrässä ei konkreetisti esiinny, sillä yhteiskunta, jota Haanpää kuvaa, on ruma. Pate Teikka ja hänen kumppaninsa ovat ruman järjestelmän uhreja, joka ei pysty tarjoamaan parhaassa työiässä oleville miehille välttävää toimeentuloa. Yhteiskunnallinen kauneus on nähtävissä niissä utopioissa, joita Pate Teikka ja etenkin kommunisti Lukuhullu-Täky näkevät. Hän on jätkistä ainoa, joka kykenee abstrahoimaan kauniin ja ruman. Hänelle annettu liikanimi osoittaa, että jätkät eivät ajattelussaan pääse konkreetista abstraktiin. Se on elämälle vierasta, "hullua" teoretisointia, joka osoitetaan harrastajalleen kohtalokkaaksi. Pate Teikka on Täkyn lisäksi toinen jätkä, jolla on kykyä abstrahointiin. Teikan funktiona romaanissa näyttäisi olevan kauniin etsiminen. Hän joutuu kuitenkin havaitsemaan, että vallitseva yhteiskunnallinen tilanne ei mahdollista kauniin löytämistä. Teikan on tunnustettava ruma voittajakseen - tavoittelepa hän kaunista yksilönä tai yhteiskunnan jäsenenä. Kertojan tai miksei Haanpäänkin ääni välittyy myös Teikan kautta. Teikan kohtalo - pako synnyinmaasta - näyttää kauniin saavuttamisen tavoittamattomaksi illuusioksi. Hänen kohtalonsa ei ole silti niin synkkä kuin Lukuhullu-Täkyn, joka ei näe muuta ratkaisua kuin itsemurhan.

Lukuhullu-Täky uneksii kuitenkin uudesta ja kauniista maailmasta, josta kurjuus on kadonnut. Hänen unelmiaan säestävät mandoliinia soittavan jätkän ilmoille loihtimat "Vapaan Venäjän kauniit soinnut".¹¹⁸ Myöhemmin Lukuhullu-Täky pitää Pate Teikalle pitkän luennon siitä, mitä hän sosialismilla ja sosialistisella yhteiskunnalla tarkoittaa.

Kapitalistisen järjestyksen sekava, villi, itsepintainen pensaikko on raivattava pois. Raivio voi näyttää hävityksen kauhistukselta. Mutta sitten alkaa istutus, viljelys. Alussa voi sattua halloja, voi esiintyä vääriä viljelystapoja. Mutta kerran nykyisen synkeän, villin korven tilalla on oleva kukoistava, järjestetty puutarha, rikkaampi, lämpimämpi, kulttuurillisempi elämä.¹¹⁹

On siis edettävä rumasta kauniiseen. Tässäkin Haanpää hakee kaunista etsiessään allegorian luonnosta, tosin viljellystä. Lukuhullu-Täky kadottaa kuitenkin uskonsa kauniin yhteiskunnan illuusioon ja jäätyään kesäksi hevospaimeneksi hän hirttää itsensä.

Pate Teikka palaa illuusioon kauniista yhteiskunnasta hiihtäessään työttömänä ja nälkäisenä kohti Korpelan taloa, josta hän toivoo saavansa työtä vaikka ruokapalkkaa vastaan. Hänen haaveensa on yhteisvastuun yhteiskunta, jossa kenenkään ei tarvitsisi kärsiä puutetta. Siinä yhteiskunnassa, jossa hän elää, toiset saavat kaikkea yli tarpeidensa, kun toiset eivät saa tyydytetyksi edes perustarpeitaan. Pate Teikka kysyy itseltään: "Oliko tämä suuri ajatus, eli oliko se vain houre, joka nälkäisen miehen aivoissa näytti kauniilta ja oikealta?"¹²⁰ Samaan aikaan taivaalla välkehtii luonnon kaunis ilotulitus, revontulet, mutta niiden tilalle Pate Teikka haluaisi panna välkehtimään sanat "Uuden sukupolven yhteistuo-tanto!"¹²¹ Sanat ovat nälkäiselle kauniimmat kuin luonnon esteettisesti kaunis näytelmä. Kauneus ei ole itseisarvo, sillä ihminen jolta puuttuvat edellytykset ihmisarvoiseen elämään, ei kykene nauttimaan itseisarvoisesta kauneudesta.

Pate Teikka yhdistää romaanin alussa kauniin yhteiskunnallisesti konkreettiin. Mampseli-Aalto tutkii kämpässä elokuvalehteä ja huomauttaa lehden käsistä pudottaessaan: "Täältä sen filmin saisi..."¹²² Tästä Pate Teikan mieleen juolahtaa ajatus tehdä elokuva ihmisasunnoista.¹²³ Se näyttäisi ihmisasunnot rumimmasta köyhästä torpasta kauneimpaan herras-asuntoon saakka. Viimemainittua kertoja kuvaa seuraavasti: "Tilavampaa, esineet monilukuiset, ja niissä on tavoiteltu muotoja, värejä, ajettu takaa jotakin, jota nimitetään sopusoinnuksi, kauniiksi."¹²⁴

Haanpää määrittelee tässä kauniin kuin estetiikan oppikirjassa. Artefakti voi olla kaunis, mutta se on haanpääläisittäin kaunis vasta sitten, kun kaikilla olisi mahdollisuus nauttia sen kauneudesta. Kauneudella on tässäkin oma moraalinen ulottovuutensa, etenkin kun kyseessä on abstrakti kaunis.

Pate Teikka palauttaa mieleensä kerran näkemänsä elokuvan, jossa herrat ja heidän naisensa hassunkurisissa puvuissaan olivat nauttineet yltäkylläisesti ruuasta ja kalliista juomista.

Tämä kuva oli saanut Pate Teikan silloin vihaiseksi ja katkeraksi ja kapinalliseksi. Hän oli miettinyt, että niin ja niin paljon olen minä työtä tehnyt, enkä ole saanut maistaa, haistaa-kaan tuollaista. Noilla tuolla ei näytä olevan muuta tekemistä kuin rasittaa itseään jonnin joutavilla asioilla, suorittaa seremonia ja lörpötellä tyhmyyksiä aamusta iltaan.

Vähältä piti, ettei Pate Teikka paiskannut puukkoaan kankaaseen ja huutanut: - Seis, asukkaat! Minulla olisi teille jotakin sanottavaa!¹²⁵

Elokuvan välittämä ylellinen miljöö ei voi olla Pate Teikan silmissä kaunis, sillä se on muistutus siitä, että tämä on harvojen etuoikeutta.

Suunnittelemallaan Asunnot-elokuvalla Pate Teikka haluaisi näyttää eri yhteiskuntaluokkiin kuuluvien ihmisten asunnot ja elämänlaadun. Elokuvan perusteella "kaikkien pitäisi havaita mikä merkitys ympäristöllä, asunnolla, oli ihmisen ruumiseen ja sielulliseen laatuun."¹²⁶ Tässä Haanpää tuo esiin sen, että kaunis voidaan kokea kauniiksi vasta sitten, kun primaarisemmat tarpeet on ensin tyydytetty. Näлкäinen ei ole kiinnostunut artefaktin esteettisistä ominaisuuksista, vaan siitä voitaisiinko sen avulla hankkia ruokaa.¹²⁷

Kaunis ja ruma ovat samalla skaalalla, sen eri päissä. Tämä konkretisoituu Noitaympyrässä useassa tapauksessa. Esimerkiksi edellämainitussa elokuvassa Asunnot Pate Teikka liikkuu skaalalla ruma - kaunis. Köyhä torppa edustaa rumaa. Siinä ei ole otettu huomioon esteettisiä kauneusarvoja. Maalaistalossakin kaikki on vielä käytännöllistä, mutta tilaa ja puhtautta on enemmän. Seuraava aste on ammattityöläisen koti, jossa osalla esineistä on esteettistä merkitystä. Kaunista edustaa edellä kuvattu herraskoti. Kaavamaisesti asia voidaan esittää näin:

Perustarpeet tyydyttämättä Esteettiset tarpeet merkityksettömiä	Perustarpeet tyydytetty Esteettiset osittain	Perustarpeet ja esteettiset tarpeet tyydytetty
RUMA	VÄLIVAIHE	KAUNIS
----->		
Köyhä torppa	Maalaistalo Ammattityöläisen koti	Herraskoti

Abstraktilla tasolla rumuus löytyy Noitaympyrässä kapitalistisesta yhteiskuntajärjestelmästä. Sen syytä on suurin osa siitä rumasta, mikä lähinnä Pate Teikan välityksellä käy ilmi. Ruman funktiona on Haanpäällä useimmiten tehdä tilaa moraaliselle, joka samalla edustaa abstraktia kauniasta. Lukuhullu-Täky kuvaa kapitalistisen järjestyksen Pate Teikalle allegorian avulla.¹²⁸ Täky onnistuu vakuuttamaan jossain määrin Pate Teikkaa, koska tämä myös omien kokemustensa takia hylkää ruman yhteiskunnan ja lähtee etsimään kauniimpaa rajan takaa.

Ruma ja paha yhteiskunta estää Pate Teikkaa löytämästä henkilökohtaista onneaan tammakkonsa kanssa. Pate Teikka puhuu pahasta maailmasta eli yhteiskunnasta, mutta yhtä hyvin sen voisi sanoa olevan ruma. Se on ruma, koska se ei mahdollista ihmisen kauniin etsintää ja sen saavuttamista.

Yhteiskunta oli sittenkin perin lähellä näissäkin asioissa, jotka pitäisivät olla kullekin yksityisimpiä, läheisimpiä. Tyttö oli köyhä ja hän oli köyhä. Yhdistettynä heidän köyhyytensä suurenisi, kävisi vuosien kuluessa ehkä moninkertaiseksi! Pate Teikka tunsu, ettei hän tunnustanut tulevaisuudekseen yhteistä köyhyyttä tämän tytön kanssa. Jos hän tietäisi, ettei tämä soma tunturipuron kala kävisi myöhemmin hänelle jarruksi hänen pyrkimyksessään parempaan elämään, niin hän kai olisi löytänyt kohtalonsa. Mutta nyt tyttö ei voinut olla hänelle hyvänä ja lepoa antavana hautana.

- Voitiin siis sanoa, ajatteli Pate Teikka, - että paha maailma erotti heidät.¹²⁹

Raunio on vielä kyllästyneempi yhteiskunnan rumuuteen. Hän näkee maailman, ihmisten yhteiskunnan, rumana. Raunio vuodattaa pitkän jere-miadin maailman pahuudesta ja rumuudesta. Yhteiskunta on hänelle mitä vastenmielisin asia.

Tämä on narrien maailma, tyhmien tapojen, pelkurimaisuuden, ahneuden ja alhaisuuden maailma! --- Minä en kärsi kuulla isänmaasta ja isänmaattomuudesta, paraateista ja työttömyydestä, juhlista ja kurjuudesta, maailmanrauhasta ja myrkykaasuisista, yrittäjän voitosta ja varkaudesta, uusista muodeista ja repaleista, laihdutuspillereistä ja kunnallisista soppa-annoksista. Minä en siedä onttoa uskontoa ja kirkkoja ja tapuleita ja pappeja ja opettajia ja kirjoja ja sanomalehtiä ja teattereita ja urheiluja ja kaikkia asioita, joita nimitetään huvituksiksi. Minä väsyn niitä kärsiessäni kuten entinen Israelin jumala. Minä kysyn, että montako tuumaa on ihmiskunnan onnea levennetty autojen vauhdilla? Olemmeko ylen onnellisia siitä, että lentokone voi kohota ilmaan ja pudottaa tulisen pommin niskaamme? Ja

puhetta, puhetta, politiikkaa, pystöilevää isänmaan ystävyyttä ja vihankiihkoista kommunismia! Minun on päästävä erilleen kaikesta tuosta sekavuudesta. Minä sanon siitä itseni irti. Tahtoisin saada suuntäyden ilmaa, jota tämä kaikki ei olisi koskettanut...¹³⁰

Kaiken tämän jälkeen Raunio pyytää Pate Teikalta: "Ettekö noutaisi tuohon vatiin raikkaampaa vettä?"¹³¹ Tässä tulee konkreettisesti esiin Noitaympyrän ruman ja kauniin kontrasti. Raikas vesi edustaa luontoa ja kauneutta. Raunio haluaa ikään kuin pestä itsensä puhtaaksi siitä saastasta, minkä hän yhteiskunnasta on juuri vuodattanut.

Raunion on päästävä pakenemaan rumaa yhteiskuntaa. Kun hän on päässyt erämaamajaansa, hän ei halua kuullakaan ns. yhteiskunnasta.¹³² Se on hänelle syvästi vastenmielinen. Ns. sivistys on tunkkaista elämän pölyä, jota hän ei halua idylliään häiritsemään. Raunio on eskapisti, jollainen Pate Teikka ei ole. Vaikka Pate Teikkakin näkee yhteiskunnan rumana, niin hän ei halua silti paeta sitä. Hän kaipaa joukkoon, elämään, yhteiskuntaan, vaikka yhteiskunta oli tehnyt miljoonista käveleviä vainajia, joista uhoaa tuhon lemu.¹³³ Tällä Haanpää tarkoittanee yleismaailmallisen talouspulan uhreja - työttömiä. Ruma yhteiskunta on muuttanut elämän ulkopuolelle heitetyt myös rumiksi.

Raunio näkee yleensäkin yhteiskunnan rumana ja järjettömänä. Yhteiskunnassa on hänen mukaansa rinnakkain törkeä ja järjetön raakuus ja naurettava ja epätarkoituksenmukainen säälintunne. Yhteiskunta olisi parempi ja kauniimpi, jos se antaisi luonnollisen valinnan poistaa keskuudesta rumat ja kelvottomat sen sijaan, että hulluja, vammaisia ja parantumattomasti sairaita huolletaan ja annetaan näiden lisääntyä, kun elinkelpoisimmat tapetaan ja silvotaan sodissa. Raunion ajattelu on moraalisesti paha, lähes fasistista, mutta toisaalta hänelle luonto ja sen järjestys edustavat kauneutta. Eläimet eivät käy järjestelmällisesti sotiaan toisiaan vastaan eivätkä anna kelvottomien yksilöiden muodostua rasisiksi yhteisölle. Pate Teikka ei voi hyväksyä Raunion ajattelua, vaikka myöntääkin tämän olleen johdonmukainen loppuun asti ja soveltaneen teoriansa käytäntöön omalla kohdallaan itsemurhan tekemällä. Mutta Raunio on sittenkin Teikan mielestä heikko: "Mutta vain heikot pakenevat, miehet, jotka ovat raajoja vailla..."¹³⁴ Kaunista ei voi saavuttaa itsetuholla, vaikka rumaa sillä voisikin paeta. Pate Teikka pakenee rumaa yhteiskuntaa rajan yli, vaikka hän ei olekaan varma, löytääkö hän kau-

nista yhteiskuntaa rajan toiselta puoleltakaan. Teikka ei kuvittele, että Neuvostoliitto vastaisi Lukuhullu-Täkyn hänelle maalaamaa illuusiota.

Haanpään rumaksi ja pahaksi kuvaama yhteiskunta on armoton. Se ei sääli edes eläintä. Ajomiehet räökkäävät hevosensa loppuun, sillä he joutuvat ajamaan tukkikuormansa nälkäpalkalla. Pate Teikka näkee kuinka eräs juhta kuolee verensyöksyyn.

Teikka katseli veriläiskää lumella ja hänen mieleensä muistui kapinatalvena, poikasena, kuulemansa hautauspuhe: sankarin veri pohjolan hangella... Mutta minkä puolesta tämä veri oli vuotanut? Ei suinkaan vapauden? Elämänkö? Sankaruus päättyy kuolemaan. Siinä tämä juhta nyt makasi lahana, takkuisena, huolettomana. Kipeinkään isku ei saisi sitä jaloilleen. Ajaja kiroili lohduttomana. Tämä tiesi hänelle suurta vahinkoa, elämän ehtojen kovempaa kiristymistä. Tämä kaatuminen, tämä veri pohjolan hangella, ei näyttänyt pyhittävän mitään.¹³⁵

Hevosengin nälkään tapettu ruumis on ruma. Sen kuolema ei ole kaunis sankarikuolema vaan ruma kuolema. Hevosengin kuoleman rinnastaminen sankarivainajan kuolemaan tuo rumaan tässäkin groteskin sävyn. Tämä rumuus herättää Pate Teikan sosiaalisen omantunnon ja hän hälyttää nimismiehen paikalle, joka kieltää hevosten räökkäyksen ylenmääräisellä työllä. Tästä Pate Teikka ei saa muuta palkintoa kuin lopputilin ja nälän itselleenkin.¹³⁶

III KAUNIS JA RUMA - HYVÄ JA PAHA

Kaunis on Noitaympyrässä kvantitatiivisesti enemmän esillä kuin ruma. Rumaakin kuvatessaan Haanpää on esteetikko. Kauniin ja ruman kuvaaminen sanataiteen keinoin eivät eroa toisistaan. Rumakin on tässä mielessä kaunista, sillä esteettisesti epäonnistunut ruman kuvaus ei tavoita sitä funktiota, mikä rumalla tulee olla. Noitaympyrän kauneutta artefaktina punnittaessa sekä kaunis että ruma painavat vaakakupissa yhtä paljon.

Haanpää löytää kauniin Noitaympyrässä ennen kaikkea luonnosta. Hän on tässä mielessä luonnonesteettisen kuvaaja. Luonnonestetiikan keskeinen elementti on maisema. Haanpää eroaa perinteisestä luonnonestetiikan kauneusnäkemyksestä siinä, että hän ei näe hedelmätöntä ja kylmää, kuollutta luontoa kauniina. Luonto on kaunis silloin, kun se on runsaimmillaan ja valoisimmillaan. Kauneuden tärkein edellytys on aurinko, jota ihminen saa kiittää kaikesta kauniista - niin materiaalisesta kuin aineetomastakin. Ilman aurinkoa ei olisi elämää ja vain elävä luonto on kaunis. Kun ihminen puuttuu luontoon omaa hyötyään ajatellen, niin hän muuttaa kauniinkin luonnon rumaksi. Ympäristöestetikkona Haanpäätä silti tuskin voi pitää. Hän asettaa ihmisen toimeentulon abstraktien kauneusarvojen edelle. Hän ei edusta takaisin luontoon -ajattelua.

Luonnonesteettinä Haanpää yleensä tarkastelee luontoa maisemana. Hänen tarkastelukulmansa siirtyy harvoin luonnon yksityiskohtiin, esimerkiksi kasvien kauneuteen. Kasveistakin hän panee eniten merkille havupuun, Pohjolan kasvikunnan valtavimman tuotteen, kuten Haanpää sitä nimittää.

Ainoan kerran Haanpää tarkastelee luontoa sen mikromaailmasta käsin, kun Pate Teikka Lapissa katselee kanervan seassa kasvavia kukkia ja pieneliöitä. Luontoa ja sen kauneutta kuvatessaan Haanpää on suurpiirteinen maiseman tarkkailija enemmän kuin luonnon biologiasta kiinnostunut yksityiskohtiin uppoutuva havainnoija Sillanpään tapaan.

Kuulohavainnot luonnosta eivät ole Noitaympyrässä Haanpäälle merkittäviä, mutta täysin tätäkään luonnonestetiikan aspektia hän ei ole sivuuttanut.

Luonnon- ja taide-estetiikan yhdistelmää eli esimerkiksi puutarhaa, puistoa tai yleensä hoidettua maisemaa Haanpää ei kuvaa. Siihen olisi

mahdollisuuksia, sillä Noitaympyrässä on miljöitä, joissa tämä voisi tulla esiin. Puutavarakaupungissa Pate Teikka tapailee palvelustyttöjä puistossa, mutta Haanpää ei kuvaa puistoa. Hän ei tunne mielenkiintoa ihmisen mestaroimaan luontoon. Se on epäaitoa artefaktia: ei silti aina rumaa jos ei kaunistakaan.

Ihminen kuuluu myös luonnonesteettiseen. Ihminen ei ole artefakti, vaan hän on sellainen millaiseksi luoja on hänet luonut. Ihmisen Haanpää kuvaa sekä kauniiksi että rumaksi. Kaunis on ennen kaikkea viaton ihminen, joka ei osaa eikä halua käyttää toista hyväkseen. Selvin esimerkki tästä on Pate Teikan kosken rannalta löytämä "tammakko". Hän ei ole tai ei ainakaan jää Pate Teikan jäljiltä seksuaalisesti koskemattomaksi, mutta hänen seksuaalisuutensa on puhdasta, miksei kaunista. Hänen kauneutensa on ulkoista mutta myös sisäistä, sillä viattomuudessaan hän ei käytä ketään hyväkseen. Hän antautuu suhteeseen Pate Teikan kanssa, koska hän pitää miehestä - rakkaus on ehkä liian juhlallinen sana tytön ja Teikan suhteesta puhuttaessa. Tyttö ei ole viaton siinä suhteessa, ettei hän tajuaisi maailman eli yhteiskunnan lainalaisuuksia. Kun Pate Teikka rakastuu tyttöön, niin hän vastoin omaakin kantaansa yrittää uskotella tyttölle, että vain köyhät voivat olla onnellisia, koska heidän ei rikkaiden tapaan tarvitse miettiä omaisuuksiensa sijoittelua. Mutta tunturipuron tammakko vastaa kokemuksen näyttäneen, että köyhän ja tyhmän on paha olla.¹³⁷ Toisin sanoen viattomuus ei edellytä yhteiskunnallista tietämättömyyttä. Toki tytössä on ennen kaikkea esteettistä kauneutta, jota Noitaympyrän naisissa on verraten vähän. Lapin maalikylän tarjoilijatytytyssä, johon Raunio on iskenyt silmänsä, on naiskauneutta tammakon lisäksi. Naiskauneus vilahtaa esiin myös sairaalassa, jossa Raunio on hoidettavana ennen itsemurhaansa. Pate Teikka panee siellä merkille sirovartaloisen sairaanhoitajattaren.¹³⁸

Enimmäkseen ihminen on Noitaympyrässä fyysisesti ruma. Vaikka ihminen olisi fyysisesti näyttävä, niin hän ei ole silti kaunis. Tämä pätee Korpelan mahtavan talon tyttäreen, jonka avulla Pate Teikalla saattaisi olla mahdollisuus päästä ulos noitaympyrästään. Ennen kaikkea fyysistä rumuutta edustavat ruumiistaan kauppatavaran tehneet yleiset naiset puutavarakaupungissa.

Taide-esteettisen kuvausta Noitaympyrässä on vähän. Haanpää ei ylistä romaanissa minkään taideteoksen kauneutta. Mielenkiintoista on se, että taiteen lajeista näkyvimmin Noitaympyrässä tulee esiin elokuva.¹³⁹

Se on mukana romaanin alusta lähtien, sillä kämpässä kiertelee likainen elokuvaletti, jota selailaan vain siinä olevien "tissi-ihmisten" takia: ei sen takia että miehet olisivat kiinnostuneet elokuvasta taidemuotona. Pate Teikka on kuitenkin kiinnostunut elokuvasta myös artefaktina - keinona näyttää rumaa ja kaunista katsojalle. Teikan kaavailema Asunnot näyttäisi ihmisen asumisen skaalan rumasta kauniiseen, kurjasta loisteli-aaseen. Toinen Teikan suunnittelema elokuva Opintoretki näyttäisi, mil-laista olisi, kun herrat ja jätkät vaihtaisivat osiaan. Molemmissa tapauk-sissa elokuva on sosiaalista tarkoituksena palveleva väline eikä sen kauneudella tai rumuudella an sich ole merkitystä. Sama koskee kahta Pate Teikan näkemää elokuvaa, joista toinen teki hänet katkeraksi, koska siinä näytettiin yläluokan joutilasta elämää yltäkylläisyyden keskellä. Toisen elokuvan Teikka kävi katsomassa puutavarakaupungissa palvelijaty-tön kanssa. Tässä elokuvassa Teikkaa kiinnostavat vieraat ympäristöt - ei niinkään elokuvan sisältö, elokuva taideteoksena.

Myös sanataide artefaktina näyttäytyy Noitaympyrässä. Tammakko lukee romaaneja, jotka Teikan mielestä ovat tyhmiä. Kontekstista voi päätellä, että ne ovat ilmeisesti rakkausromaaneja. Haanpää ei näe arte-faktia kauniina ainakaan Pate Teikan silmien läpi tarkasteltuna eikä anna sille erityistä merkitystä Noitaympyrän estetiikassa kauneuden kriteerinä.

Eri asia on, jos tarkastellaan Noitaympyrää artefaktina ja esteettise-nä objektina ja pohditaan, onko se sellaisena kaunis vai ruma. Tällöin joudutaan hyvin vaikean tehtävän eteen, jos ruvetaan sen yksittäisistä piirteistä käsin asiaa arvioimaan. Jos kaunis ja ruma ovat subjektiivisia esteettisiä käsitteitä, niin on vielä subjektiivisempaa arvioida romaanin kauneutta tai rumuutta artefaktina. Tällöin on kysymys arvottamisesta, minkä alueella estetiikan erimielisyydet ovat ilmeisesti suurimmat. Esitte-leehän George Dickiekin seitsemän arvottamisen teoriaa, joita kaikkia voi pitää jossain suhteessa perusteltuina.¹⁴⁰ Voidaan sanoa, että Noitaympyrä on artefaktina kaunis, koska se on mielestäni kaunis; tai Noitaympyrä on artefaktina kaunis, koska se on yhtenäinen; tai Noitaympyrä on artefak-tina kaunis, koska sillä on ne ominaisuudet, mitkä tähän vaaditaan jne. Tai päinvastoin: Noitaympyrä on artefaktina ruma, koska se on mieles-täni ruma jne. Samanlaiseen hetteikköön joudutaan, jos asiaa lähestytään kauneuden teorioiden avulla. On ilmeisesti tyydyttävä relativistiseen käsitykseen. Noitaympyrä on artefaktina kaunis, jos joukko päteviä arvi-

oijia pitää sitä kauniina. Tältä kannalta Noitaympyrää ei ole juuri arvioitu. Poikkeuksen tekevät Haanpään itsensä ja Kai Laitisen arviot.¹⁴¹

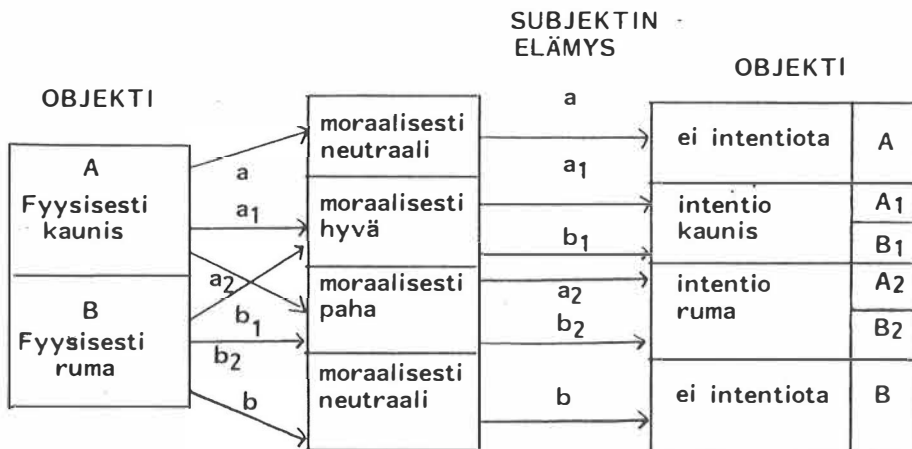
Noitaympyrän intentioista käsin voidaan sen sijaan sen kauniista ja rumasta sanoa jotain objektiivisena pidettävää. Teoksen esteettisten ominaisuuksien analysointi ei saisi olla itsetarkoitus, kuten teoksen esteettiset ominaisuudetkaan eivät ole olemassa vain itseään varten. Kauniin ja ruman erittely palvelee myös tulkintaa. Voidaan kai lähteä siitä hypoteesista, että kirjailija kuvaa kauniiksi sellaisen, jolle hän haluaa antaa positiivisen varauksen ja rumaksi sellaisen, jolle hän haluaa antaa negatiivisen varauksen tulkitsijan näkökulmasta. Harvinainen ei ole tietenkään sellainenkaan tapaus, jolloin kirjailija pyrkii saamaan rumana pidettyä esteettisen viehätysten kohteeksi. Eriteltäessä kaunista ja rumaa Noitaympyrässä havaitaan, että Haanpää kuvaa kauniiksi sellaisen, joka on pyyteetöntä.¹⁴² Haanpään kaunis on pyyteetöntä siinä mielessä, että siihen ei liity tietoisien hyväksikäyttämisen tarkoitusta. Tässäkin mielessä sillä on moraalinen ulottuvuus. Luonto on kaunis, koska se ei käytä tietoisesti hyväkseen ketään eikä mitään. Päinvastoin se palvelee alistajaansa ihmistä, joka käyttää sitä väärin hyväkseen. Kun ihminen tekee näin, hän on ruma. Samoin ihminen on ruma, jos hän käyttää toista ihmistä hyväkseen pyyteittensä takia. Tällainen ihmisen rumuus institutionaalistuu Noitaympyrässä kapitalistiseksi järjestelmäksi, joka käyttää voittopyyteittensä tyydyttämiseksi hyväkseen tässä tapauksessa jätkiä.

Nainen on myös kaunis, jos hän on pyyteetön suhteessaan mieheen. Pate Teikan tammakko on fyysisesti kaunis, mutta hän on kaunis myös suhteessaan Pate Teikkaan, sillä hän ei tavoittele Pate Teikalta mitään vastoin tämän tahtoa. Pysyvään suhteeseen he eivät voi ruveta olosuhteitten takia. Sen sijaan puutavarakaupungin yleiset naiset ovat rumia, vaikka heissä voi olla fyysisesti vielä kauniitakin, koska he ovat tehneet ruumiistaan kauppatavaran. Heidän suhteensa miehiin perustuu molemminpuoliseen pyyteellisyteen. Heitä ostavat miehet ovat yhtä rumia.

Näyttää siltä, että Haanpään kaunis on sisällöltään paitsi esteettinen myös moraalinen. Toisin sanoen se, mikä on kaunista on myös hyvää ja se, mikä on rumaa on myös pahaa. Pohjimmiltaan Noitaympyrässä on kyse siitä, että ihmisen pitäisi kyetä luomaan järjestelmä, joka takaisi ihmisarvoisen elämän kaikille, mutta ei kuitenkaan alistamisen kautta, sillä materiaalisesti tyydytetty orja ei elä ihmisarvoista elämää. Pate Teikalla olisi ollut kaksikin mahdollisuutta materiaalisesti tyydytettyyn elämään

työnjohtajana eli pikku pomona ja mahdollisesti Korpelan talon vävynä, mutta hän ei halua käyttää kumpaakaan mahdollisuutta, koska hän olisi tällöin joutunut alistumaan henkisesti. Pate Teikan dilemma on: minäkö, vaiko myöskin muut?¹⁴³ Ruman ja pahan noitaympyrää hän ei kuitenkaan kykene murtamaan muuten kuin astumalla ympyrästä ulos tuntemattomaan.

Kauniin ja ruman erittely antaa aseita sanataideteoksen tulkintaan yleisemminkin kuin vain tässä tapauksessa. Tällöin ei pidä tyytyä vain visuaaliseen tai muuhun aistihavaintoon perustuvaan kauneuden erittelyyn, vaikka se on luonnollisesti perusta, sillä kaunis tai ruma on ensisijaisesti fyysinen ominaisuus. Kauniin avulla kirjailija vahvistaa positiivista ja ruman avulla negatiivista.¹⁴⁴ Noitaympyrässä tämä tulee esiin ihmiskuvauksessa niin, että yksikään niistä ihmisistä, jotka edustavat Pate Teikan ja hänen kohtalotoverinsa noitaympyrään sulkenutta järjestelmää, ei ole kaunis. Fyysinen kaunis tai ruma on siis sidoksissa moraaliseen hyvään tai pahaan.¹⁴⁵ Kaunis ja hyvä, ruma ja paha ovat sanataideteoksessa yhdessä tarkasteltavia ominaisuuksia, kuten jo antiikin Kreikan esteettisten kategorioiden yhteydessä todettiin. Sanataideteos eroaa muista taideartefakteista siinä, että se vetoaa ihmisen intellektuaaliin ja moraaliseen puoleen enemmän kuin muut artefaktit: esimerkiksi maalaustaiteen, arkkitehtuurin tai säveltaiteen teokset. Fyysisesti kaunis ei ole aina hyvä, ja fyysisesti ruma ei ole aina paha. Kauniin ja ruman, hyvän ja pahan erilaiset kombinaatiot voidaan havainnollistaa seuraavalla kuviolla.

Jos objekti A on fyysisesti kaunis ja moraalisesti hyvä, niin se pysyy subjektin elämyksen a_1 takia myös sanataideteoksen intention kannalta kauniina. Jos fyysisesti kaunis objekti A on moraaliselta ominaisuudeltaan paha, niin se muuttuu subjektin elämyksen a_2 takia rumaksi objektiksi A_2 teoksen intention kannalta tarkasteltuna, vaikka se fyysisiltä ominaisuuksiltaan on säilynyt samana. Jos fyysisiltä ominaisuuksiltaan ruma objekti B on moraalisilta ominaisuuksiltaan paha, niin se pysyy subjektin elämyksen b_2 takia myös intentionaalisilta ominaisuuksiltaan rumana objektina B_2 . Jos fyysisesti ruma objekti B on moraalisilta ominaisuuksiltaan hyvä, niin se muuttuu subjektin elämyksen b_1 takia intentionaalisesti kauniiksi objektiksi B_1 . On mahdollista, että objekti A ja objekti B omaavat pelkästään fyysiset ominaisuudet, jolloin subjektin elämykset a ja b eivät muuta niitä ja ne pysyvät muuttumattomina objekteina A ja B. Tällöin objekti on rekvisiittaa, mutta se saattaa silti paljastaa teoksen intentionia, jos se kytkeytyy johonkin toiseen objektiin, jolla on moraalisia ominaisuuksia. Tällöin se saattaa joko lisätä tai vähentää moraalisesta sisällön omaavan objektin jotain ominaisuutta. Pate Teikan tapaamalla tammakolla on punatäplikkäs leninki. Leningillä ei ole moraalisia ominaisuuksia: se ei ole sen paremmin hyvä kuin pahakaan. Mutta sen avulla tyttö tuo mieleen taimenen eli tammukan, joka viattomana luontokappaleena edustaa pyyteetöntä kauneutta. Jos tyttö olisi paha, niin hänen kauneuttaan ei voisi verrata tammukkaan, sillä Noitaympyrän kontekstissä tammukka ei ole paha.

Huomataan, että sanataideteoksessa kaunis ja ruma, hyvä ja paha kytkeytyvät toisiinsa, jos esteettisiä modifikaatioita kaunis ja ruma halutaan käyttää teoksen intention paljastamiseen eli teoksen tulkintaan. Voidaan tyytyä siihen, että kauniit ja rumat objektit todetaan niiden fyysisten ominaisuuksien perusteella, mutta tällöin jäädään puolitehen. Kaunis ja ruma ovat myös merkitystä paljastavia rakenneosia niin sanataiteessa kuin muissakin taiteissa. Sanataiteessa ns. rumaa koetetaan joskus saada inhimillisenä ilmiönä hyväksytyyn piiriin kirjallisen esteettisen muodon avulla. Rumuus voidaan nähdä eräänlaisena ääriarvona teoksessa kuvatulle kauniille niin, että niiden välinen jännite tekee kauniin syväksi ja uskottavaksi.

VIITTEET

1. Ks. esim. Ekman 1960, 9. Erinomainen esitys estetiikan virtauksista on Beardsley 1982.
2. Intentiolla tarkoitetaan tässä ja myöhemmin intentiota tulkitseijan näkökulmasta; ei siis kirjailijan intentiota, jonka selvittämisyritys voi johtaa intentionaaliseen harhaan.
3. Yrjö Sepänmaa ilmaisee asian niin, tietenkin estetiikan perinteisiin auktoriteetteihin nojaten, että se mikä on kaunista yhdelle, on rumaa tai yhdentekevää toiselle ja samankin henkilön näkemykset voivat vaihdella. Ks. Envall-Kinnunen-Sepänmaa 1972, 37.
4. Hugo 1986, 45.
5. Ks. esim. Ekman 1960, 59.
6. Tässä mielessä esteettiset käsitteet, kuten kauneus, ovat häilyviä. Kinnunen 1969, 94.
7. Sircello 1975, 43.
8. Sama, 39.
9. Sama, 43.
10. NY, 95.
11. Sama.
12. Sircello 1975, 121-126.
13. Uuskritiikin postuloima intentionaalinen harha tarkoittaa tekijän eli kirjailijan intention paljastamisen mahdollisuutta. Siitä ei tässä ole kysymys, vaikka Haanpään intentiot Noitaympyrässä tuskin ovat kovin vaikeita paljastaa. George Dickie tarkoittaa intentionaalisella kritiikillä juuri taiteilijan intentioon perustuvaa kritiikkiä, jonka merkittävyyden esteettisen arvioinnin kannalta hän kieltää täysin. Ks. Dickie 1981, 92-101.
14. Karonen 1985.
15. Vrt. myös italian 'bello', joka voi merkitä kaunista ja hyvää. Marxilaiselta kannalta Noitaympyrää lienee perusteellisimmin tarkastellut Lassi Kalleinen. Ks. Kalleinen 1978. Tämän tutkimuksen kysymyksenasettelun kannalta Kalleisen tutkimus ei tarjoa apua. Haanpään ja Noitaympyrän marxilaisuudesta ks. myös Niemi 1978 ja 1985.
16. Ks. Karhu 1986.
17. NY, 189.

18. Pääluke Kämpä alkaa kämpän kuvauksella, joka sijoittuu ruman kategoriaan; Kevät nimensä mukaisesti keväisen luonnon kuvauksella; Puutavarakaupunki syyskesän päivän ja kaupunkimiljööön kuvauksella; Pieni pomomies talvisen tähtitaivaan kuvauksella; Keksin tö uittokosken kuvauksella; Noitaympyrä maininnalla metsän reunustamasta tiestä huurteisena pakkaspäivänä; Erämaan talo kevään kuvauksella; Tunturit Lapin luonnon kuvauksella ja Vaunut ja tie maininnalla kevään tulosta Lappiin.
19. NY, 163.
20. NY, 66.
21. NY, 71.
22. NY, 145.
23. Kinnunen 1982, 41-44.
24. NY, 148.
25. NY, 153 ja 158.
26. NY, 159.
27. Haanpää vakuuttui Lapin luonnon kauneudesta tehdessään retken Ivaloon ja Petsamoon kesällä 1930. Karonen 1985, 86-88. Haanpään päiväkirjoista voi osoittaa monia vaikutelmia, jotka ovat siirtyneet Noitaympyrän Lapin luonnon kuvaukseen. Ks. Haanpää 1976, 149-170.
28. NY, 162. Tässä on ilmeisesti muistuma Paatsjoen vedestä, jonka Haanpää muistiinpanoissaan kuvaa "ylen kirkkaaksi" ja jonka "pohjan voi nähdä monien metrien syvyyteen". Haanpää 1976, 160.
29. NY, 99.
30. NY, 171.
31. Sama.
32. NY, 173.
33. Tunturiluonnon havainnot voi lukea samansisältöisinä Haanpään muistiinpanoista. Ks. Haanpää 1976, 162-163.
34. Kinnunen 1982, 28. Kalleinen on laskenut eri motiivien frekvenssit Noitaympyrässä. Auringon frekvenssi on suurin, 25. Kalleinen 1978, 172.
35. NY, 60.
36. Sama.
37. NY, 68.

38. NY, 69.
39. NY, 78.
40. NY, 84.
41. NY, 87-88.
42. NY, 67-68, harvennus minun.
43. NY, 68.
44. NY, 146.
45. NY, 84.
46. NY, 159.
47. NY, 164.
48. NY, 173.
49. Tunturipuro oli Haanpään mieleen jäänyt Ivalon tuntureilta, Haanpää 1976, 163 tai Petsamosta, jossa puro lirisii tunturissa. Sama, 157.
50. NY, 189.
51. NY, 69.
52. NY, 148.
53. NY, 153. Yleensäkin tuuli on Noitaympyrässä miellyttävimmillään, kun se puhaltaa lännestä, vaikka saattaisi odottaa itätuulen olevan yhtä miellyttävä, sillä idästä Pate Teikka lähtee lopuksi kauniimpaa maailmaa etsimään. Haanpää ei ole halunnut sekoittaa luonnonkuvaukseensa naiivia symboliikkaa, vaan on pysynyt faktoissa. Suomessa yleisin tuulensuunta on läntinen ja länsituuli on leppeämpi kuin itätuuli. Petsamon tuntureilta länsituuli on jäänyt Haanpään mieleen. Haanpää 1976, 157.
54. NY, 164-165.
55. Karonen 1985, 99.
56. NY, 172.
57. Leino 1928, 473.
58. Tammisen ja Pate Teikan ratkaisut ovat erilaiset. Tamminen erakoi-tuu ja jää palvomaan luontoa Monte Cavolle, mutta Pate Teikka etsii elämää ja uutta yhteyttä ihmisiin Neuvostoliitosta.
59. Hiukan samantapainen uskonnollisävytteinen tunturielämys on kirjattu Haanpään muistiinpanoihin Ivalosta 21.6.1930: "Lupaus Tänä päivänä, joka Oulun horisontin almanakassa on saanut lisämerkinnän

kesäpäivän seisaus, tänä päivänä aion minäkin henkisesti seisahtaa, katunein mielin ja parannukseen pyrkien. Tänä päivänä, joka on jotenkin tuulinen ja kylmä, olen päättänyt vapautua ainakin yhdestä erheestäni. Taivaan Isäntä, anna minulle tunturien viileys ja voima, anna pääni olla yhtä puhtaan kuin on tunturin huippu, mieleni yhtä keveän ja kirkkaan kuin on ilma täällä Lapissa. Olkoon tämä päivä puhdistuksen päivä, yhtä valtava kuin on Lapin kevät. Olkoon kaikki entinen mennyt ja uusi, vaikkakin muuten tuntematonta, yhtä varma sen yhden olemattomuudesta kuin on varma että ennen tehnyt oli ja jäi. Tehty seisoo, on totinen sana. Mutta yhtä varma on sekin, että tekemätöntä ei ole. Tämä on uusi päivä, vaalea ja viileä." Haanpää 1976, 162. Ilmeisesti tässä on lähinnä kyseessä krapulaisen kirjailijan katumus.

60. Tässä Haanpää on siirtänyt oman elämyksensä suoraan Pate Teikan elämykseksi. Ks. Haanpää 1976, 163.
61. NY, 173.
62. NY, 175.
63. NY, 188-189.
64. NY, 68.
65. NY, 77-78.
66. NY, 99.
67. NY, 175.
68. Ks. Kinnunen 1982, 29.
69. NY, 70.
70. NY, 99.
71. NY, 105.
72. NY, 100.
73. NY, 163.
74. Kyseessä voisi olla Ivalo.
75. NY, 163.
76. Haanpää ei ole useinkaan häveliäs naisia kuvatessaan, mutta nyt on kyse tytöistä.
77. Kinnunen 1982, 146-147.
78. Sama, 146-150.
79. NY, 95.

80. NY, 95-96. Haanpää kiinnitti purolohen kauneuteen huomiota Lapin matkallaan Ivalossa. Purolohi oli hänen muistiinmerkontöjensä mukaan "pieni ja kaunis". Sen maku oli hieno, mutta "kauniimpi oli kala hopeisin kupein ja tulipunaisin täplin". Haanpää 1976, 163.
81. NY, 96.
82. NY, 96-99.
83. NY, 97.
84. Adjektiivin tyhmä voisi tulkita tässä yhteydessä viittaavaan suvunjatkamisen mahdollisuuteen, jota Pate Teikka pitää tyhmänä, koska yhteiskunta ei pysty elättämään entisiääkään asukkaita. Teikkaa pitemmälle tässä suhteessa menee vanha jätkä Stonka, joka nuoruudessaan on antanut steriloida itsensä. Kukaan hänen sisaristaankaan ei ole sopimuksen mukaan hankkinut lapsia. NY, 74.
85. NY, 99. Tytön kyneleet ovat kirkkaita eli nekin ovat kauniita.
86. NY, 97.
87. Sama.
88. NY, 112.
89. NY, 151.
90. NY, 153.
91. Eino Karhu on ilmeisesti lukenut Noitaympyrän huolimattomasti, kun hän väittää, että rikkaan talon tytär eli siis Korpelan tytär "turhaan kuiskii rakkauden sanoja" Pate Teikalle, ja "turhia ovat hänen hyväilynsä, joilla hän yrittää miestä pidätellä". Karhu 1986, 144. Karhu on sekoittanut toisiinsa "tammakon" ja Korpelan tyttären.
92. NY, 155-157.
93. NY, 90.
94. NY, 93.
95. NY, 168.
96. NY, 178-179. Samantapaisia tunteja ihmisen järjettömydestä, tosin lapualaisuuteen ja diktatuuriin projisoituneena, on Haanpään muistiinmerkinnöissä Lapin matkalta Ivalossa 23.6.1930. Haanpää 1976, 164.
97. NY, 138.
98. Ällistytettävän analoginen on virolaisen Enn Vetemaan näytelmässä Öhtusöök viiele (Illallinen viidelle, 1975) esiin tuleva kaivosmiehen naisihanne.

99. NY, 54.
100. NY, 112-113.
101. NY, 105.
102. NY, 105.
103. NY, 69.
104. NY, 150, 151.
105. NY, 100.
106. NY, 102.
107. NY, 105.
108. NY, 106.
109. Turakan nimikin on konsonanttiudessaan ruma. Turakan lyhyempi muoto turkka merkitsee perkelettä.
110. NY, 94.
111. NY, 56.
112. NY, 146.
113. NY, 54.
114. NY, 155-156.
115. Hänen mietiskelynsä keskeyttää Pastoriksi kutsutun jätkän kuvaus ensimmäisen maailmansodan syttymisen syystä. Sota oli syttynyt Pastorin mukaan sen takia, että Saksan keisari oli kumartanut katsoomaan Venäjän keisarin automaattista takapuolenpyyhkijää. Se oli pyyhkäissyt Vilhelmin suun, mistä suuttuneena hän julisti sodan Venäjälle. NY, 58. Tässäkin näkyy Haanpään mieltymys groteskiin. Haanpään groteski on pikemmin karkeankoominen kuin kauhistuttava, mutta hänen groteskinsa nakertaa idealistisia arvoja.
116. NY, 59. Tämänkin kuvitelman takana on sosiaalinen impulssi. Pate Teikka lähtee kehittämään ajatustaan luettuaan käärepaperina olleesta porvarillisesta lehdestä artikkelin huliganismista. Herrat saisivat opintomatallaan tietää, mikä on huliganismia ja mikä ei.
117. NY, 60.
118. NY, 55.
119. NY, 83.
120. NY, 148.

121. Sama.
122. NY, 54.
123. Suunnitelma on vain ajatuskoe.
124. NY, 56.
125. NY, 57.
126. Sama.
127. Noitaympyrän elokuvasuunnitelmat palautuivat Haanpään mieleen, kun hän 30.11.1931 näki Kokkolassa venäläisen elokuvan Troikka, jossa yhteiskuntaluokkien vastakohtaisuus tuli hänen mielestään näkyviin samoin kuin hän oli suunnitellut Noitaympyrän Asunnoissa; ei Asennoissa kuten Hannu Taanilan toimittamissa Muistiinmerkinnöissä on painettu. Troikka teki Haanpäähän voimakkaan vaikutuksen. Ks. Haanpää 1976, 195.
128. Ks. s. 41.
129. NY, 98.
130. NY, 161-162.
131. NY, 162.
132. Samantapainen ajatus erämaamajaan vetäytymisestä näyttää tulleen Lapin matkalla Haanpään mieleen. Haanpää 1976, 154 ja 164.
133. NY, 176.
134. NY, 188.
135. NY, 132-133.
136. Myös Turakan harjoittamaan eläinrääkkäykseen Teikka tovereineen puuttuu. He pudottavat väkisin Turakan kuormasta öljytynnyrin. NY, 94.
137. NY, 98. Lausuma tuntuu hiukan yllättävältä tytön muuta kuvaa ajatellessa.
138. NY, 186.
139. Haanpää näyttää tunteneen voimakasta mielenkiintoa elokuvaa kohtaan siitä lähtien, kun äänielokuvia alettiin Suomessa esittää. Ensimmäiset äänielokuvat hän lienee nähnyt Oulussa 26.11.1929. Ks. Haanpää 1976, 142. Vuonna 1930 hän näki Oulussa elokuvan Pako haaremista, jota on kuvattu Noitaympyrässä, NY, 112. Jyväskylässä syksyllä 1931 Haanpää kävi katsomassa "liikkuvaa kuvaa". Haanpää 1976, 186. Helsingin matkallaan syksyllä 1931 hän katsoi useita elokuvia, mm. Täydellisen avioliiton, Yön enkelin ja Tukkipojan morsiamen, joka oli ensimmäinen suomalainen äänisykronoitu eloku-

va. Kokkolassa hän samalla matkalla näki aiemmin mainitun Troikan. Elokuvan keskeinen osuus Noitaympyrässä kuvastaa siis Haanpään vilkasta elokuvaharrastusta.

140. Ks. Dickie 1981, 122-150.
141. Haanpää 1976, 182 ja Laitinen 1970, VIII. Laitinen pitää Noitaympyrää Haanpään esteettisesti onnistuneimpiin kuuluvana teoksena.
142. Kyse ei ole samanlaisesta pyyteettömyyden käsitteestä, jonka toi estetiikkaan Shaftesbury. Hänen pyyteettömyytensä tarkoitti sitä, että voimme tarkastella kaunista haluamatta omistaa sitä. Joku voi esimerkiksi tarkastella, olettaen subjektin mieheksi, kaunista naista haluamatta omistaa häntä seksuaalisesti. Kant otti myös pyyteettömyyden esteettisten käsitystensä keskeiseksi argumentiksi, mutta hän käsitti pyyteettömyydellä sitä, että jotain objektia voidaan pitää kauniina olematta silti kiinnostunut sen todellisesta eksistenssistä eli voimme todeta jonkin objektin kauniiksi, vaikkapa naisen, mutta emme ole kiinnostuneet hänestä naisena.
143. NY, 157.
144. Alkeellisimmillaan tämä on esimerkiksi pahan ihmisen kuvaamista ulkomuodoltaan rumaksi.
145. Olisihan mieleetöntä tarkastella vaikkapa Tuntemattoman sotilaan päähenkilöitä vain fyysisten ominaisuuksien perusteella. Moitteettomasti pukeutuva kadettiupseeri Lammio on varmasti ulkomuodoltaan miellyttävämpi kuin Lahtinen. Mutta teoksen intentioiden kannalta Lahtinen on kauniimpi kuin Lammio, sillä hänessä tulee esiin moraalista hyvyttä, joka Lammiolta puuttuu. Lammio on kaunis ulkoisesti kuten Noitaympyrän Korpelan talon tytär. Molemmat edustavat negatiivisen varauksen omaavia arvoja.

LÄHTEET

1. Pentti Haanpään tuotanto

- NY = Haanpää, Pentti, Noitaympyrä, Teokset 3. Keuruu 1976.
- Haanpää 1976 = Haanpää, Pentti, Muistiinmerkintöjä vuosilta 1925-1939. Toimittanut Hannu Taanila, Keuruu 1976.

2. Muu kirjallisuus

- Beardsley 1982 = Beardsley, Monroe C., Aesthetics from classical Greece to the present. Alabama.
- Dickie 1981 = Dickie, George, Estetiikka. Suomentanut Heikki Kännisto, Hämeenlinna.
- Ekman 1960 = Ekman, Rolf, Estetiska problem, Lund.
- Envall-Kinnunen-Sepänmaa 1972 = Estetiikan kenttä. Toimittaneet Markku Envall, Aarne Kinnunen ja Yrjö Sepänmaa, Porvoo.
- Hugo 1986 = Hugo, Victor, Pariisin Notre-Dame. Suomentanut Hugo Jalkanen, Juva.
- Kalleinen 1978 = Kalleinen, Lassi, Pentti Haanpään Noitaympyrä -romaanin kompositio. Oulun yliopisto, Kirjallisuuden laitos, Monistesarja n:o 7.
- Karhu 1986 = Karhu, Eino, Pentti Haanpää ja hänen arvostelijansa. Punalippu n:o 1.
- Karonen 1985 = Karonen, Vesa, Pentti Haanpään elämä. Pieksämäki.
- Kauppinen 1966 = Kauppinen, Eino, Pentti Haanpää. Keuruu.
- Kinnunen 1969 = Kinnunen, Aarne, Esteettisestä elämäyksestä. Porvoo.
- Kinnunen 1982 = Kinnunen, Aarne, Haanpään pitkät varjot. Keuruu.
- Laitinen 1970 = Laitinen, Kai, Pentti Haanpää. Ks. Haanpää, Pentti, Valitut teokset, Helsinki.

- Leino 1928 = Leino, Eino, Onnen orja. Kootut teokset XI. Helsinki.
- Niemi 1978 = Niemi, Juhani, Oliko Pentti Haanpää sosialisti. Helsingin Sanomat 19.2.
- Niemi 1985 = Niemi, Juhani, Epäilyn maailmankatsomus. Pentti Haanpään Noitaympyrä marxilaisessa viitekehyksessä. Ks. Niemi, Juhani, Hiidenkiven arvoitus. Esseitä ja tutkielmia kirjallisuudesta. Hämeenlinna.
- Sircello 1975 = Sircello, Guy, A new theory of beauty. Princeton.